

EDUKIMI

FEJA

FEJA DHE EDUKIMI

Autor:
Prof. Dr. Gjergj Sinani

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Feja dhe edukimi

Prof. Dr. Gjergj Sinani

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

Botimi u mundësua nga:
Fondacioni “Friedrich Ebert”

Zyra e Tiranës
Rr. „Abdi Toptani“, Torre Drin, Kati 3-të, Kutia Postare 1418
Tiranë, Shqipëri

Tel: +355 04 2250986 / 04 2273306: Fax: +355 04 22622067
www.fes-tirana.org

Viti i Botimit: 2017
Përpunimi grafik dhe shtyp: Albdesign PSP

Sinani, Gjergj
Feja dhe edukimi / Gjergj Sinani. – Tiranë :
Albdesign, 2017
36 f. ; 21x29.7 cm.
ISBN 978-9928-215-20-8
1.Feja dhe sociologjia 2.Edukimi fetar 3.Arsimi dhe shteti
316.74 :2
37.014 :2

Autor: **Prof. Dr. Gjergj Sinani**

Opinionet, gjetjet, konkluzionet dhe rekomandimet e shprehura në këtë botim janë të autorit dhe nuk reflektojnë domosdoshmërisht ato të Fondacionit Friedrich Ebert.

Publikimet e Fondacionit Friedrich Ebert nuk mund të përdoren për arsye komerciale pa miratim me shkrim.

Feja dhe edukimi

HYRJE

Për një kohë të gjatë, diskutimi rreth fesë karakterizohej nga ideja se shekullarizmi në rritje i shoqërive perëndimore do të shpinte në një tërheqje graduale të fesë nga hapësira publike. Por, në dekadën e fundit, vihet re një rikthim i fesë në diskutimin publik. Pavarësisht larmisë se si shfaqet ky diskutim në vendet europiane, studimi i ndikimit të “fesë dhe fetarisë” në dialogun ndërkulturor dhe në tensionimin dhe konfliktet sociale, duket se po bëhet gjithnjë e më i rëndësishëm. Ka një ndërgjegjësim publik për ta parë dialogun ndërkulturor dhe fetar si një faktor në parandalimin e konflikteve dhe forcimin e paqes sociale, në një shoqëri multifetare.

Që pas 11 shtatorit 2001, rreziqet që vijnë nga izolimi fetar, konfrontimi dhe instrumentalizimi i fesë për qëllime politike është bërë një fakt i dukshëm. Megjithatë, vlerat fetare mund të shërbejnë në krijimin e një klime të bashkekzistencës paqësore ndërmjet feve të ndryshme dhe në respektimin e dinjitetit njerëzor të të tjerëve, pavarësisht bindjeve të tyre fetare dhe politike. Një gjë e tillë kërkon edhe angazhim në edukimin ndërkulturor dhe ndërfetar. Tashmë, nga shumë studiues po bëhet i qartë një korelacion pozitiv ndërmjet edukimit fetar dhe sjelljes demokratike. Një shkallë e ulët në edukimin fetar, mund të ndikojë ndieshëm në instrumentalizimin e dallimeve fetare për qëllime të mobilizimit politik.

Pas ndryshimeve demokratike, një sfidë e tillë është shtruar edhe para shoqërisë shqiptare. Për përballjen me të aktualisht bëhet më se e domosdoshme njohja e përvojës europiane në lidhje me edukimin fetar. Sigurisht, për njohjen dhe shfrytëzimin e kësaj përvoje u duhet dhënë një përgjigje disa pyetje bazike si; cili është sfondi historik i edukimit fetar në vendet europiane? Çfarë nxit dhe mbështet më shumë kjo përvojë; konfliktin apo dialogun për zgjidhjen e problemeve që mund të shfaqen mes fesë dhe politikës? Cila është korniza ligjore dhe institucionale në fushën e edukimit, që ekziston në vende dhe rajone të ndryshme? Çfarë përvojash duhen studiuar në funksion të zhvillimit të identitetit evropian?

Përveç këtyre, dalin natyrshëm edhe disa pyetje të tjera të karakterit teorik dhe empirik. Mbi çfarë qasjesh konceptuale ndaj fesë mund të përpunohen dhe të merren si bazë për një formë të edukimit fetar në shkolla dhe universitete, të cilat synojnë dialogun dhe mirëkuptimin, pa i përjashtuar dallimet? Çfarë gjetjesh empirike, në nivel nacional dhe evropian, na japin elemente të edukimit fetar, që favorizojnë dialogun dhe mirëkuptimin pa injoruar tensionet që ekzistojnë ndërmjet popujve të feve të ndryshme, si dhe opinioneve të ndryshme politike dhe kulturore? Si mund të kombinohen këto gjetje teorike dhe empirike me qëllim që të parashikohen faktorë bashkues në Europë?

Sigurisht, një iniciativë për edukimin fetar kërkon edhe marrjen parasysh të disa nevojave të caktuara si; 1) njerëzit duhet të jenë të informuar rreth shoqërive pluraliste, multikulturore ose multifetare apo edhe të shekullarizuara; 2) aktorët politike duhet të jenë dëgjues të mirë të zërit të popullit dhe, sidomos, të të rinjve; 3) përpunimi i qasjeve adeguate në fushën e edukimit. Gjithashtu, termi “edukim fetar” duhet parë në një kuptim më të gjerë, pasi ky term përfshin edhe trajnimin akademik të mësuesve, si dhe aspektet filozofike dhe praktike të fesë dhe vlerave në edukimin në shkollë. Në realizimin e “edukimit fetar”, gjithashtu, duhet mbajtur parasysh edhe aspekti interpretativ në studimin e larmisë fetare, që ngrihen mbi tri shtylla:

1. Përfaqësimi: fetë nuk mund të paraqiten si homogjene.
2. Interpretimi: nxënësit dhe studentët nuk duhet të lenë mënjane mendimet e tyre, por duhet t'i krahasojnë konceptet e tyre me ato të të tjerëve
3. Aftësitë reflektuese: nxënësit dhe studentët duhet të jenë kritikë ndaj materialit që do të studiojnë.

Së fundi, edukimi fetar mund të kuptohet në kontekstin e edukimit qytetar, por edukimi fetar nuk është i njëjtë me edukimin qytetar. Për raportin mes tyre, edhe në nivelin europian në dy gjëra bihet dakort; edukimi fetar duhet parë si plotësues i edukimit qytetar, që ka potencialin të inkorporojë idetë globale dhe europiane të qytetarisë dhe të ndihmojë në debatin në shkollë rreth çështjeve, që lidhen më shoqërinë pluraliste. Edukimi fetar, në formën e edukimit ndërfaqet, mund të kontribuojë në mirëkuptimin ndërkulturor, si dhe në tolerancën dhe harmoninë sociale.

Edukimi qytetar është gur themeli në kulturën e përgjithëshme, që duhet të ketë një nxënës. “Ishte njëherë... » Kapela e shenjtë, Kodeksi i apokalipsit, Lindja e Krishtit e Xhotos, xhamia e Kordovës... Të gjitha këto vepra të shkëlqyera na tregojnë natyrën e lartë shpikëse të qenieve njerëzore, pasurinë e imagjinatës së tyre, finesën teknike që ata përdorën për t’i shprehur ato. Për çdo arritje të tillë mund të shkruhen libra historie që janë pjesë e Historisë së njerëzimit. Por kjo « na ishte njëherë... » është e pranishme edhe në historinë e besimit.

Për një kohë të gjatë, shkolla ka dashur ta harrojë këtë fenomen në emër të një laiciteti të kuptuar në mënyrë të ngushtë, madje edhe “luftarake”. Kjo vinte sepse ngatërrohej feja dhe studimi racional i faktit fetar. Duhet pranuar se kjo çështje është e debatueshme edhe sot në literaturën filozofike, duke formuar një degë të veçantë, që është filozofia e fesë. Ky fenomen shtrihet jo vetëm në histori dhe gjeografi, por edhe te letërsia dhe kinemaja, sepse është pjesë përbërëse e realitetit kolektiv. Kështu, për ne, studimi i faktit fetar, lidhet me kulturën e përgjithëshme.

Pra, bëhet fjalë që t’u propozohet fëmijëve në shkollë një qasje historike dhe filozofike e fenomenit fetar në të gjithë përbërësit e tij. Dihet se roli themelor i shkollës është që t’u japë nxënësve ato pika referimi kulturore të domosdoshme për kuptimin e botës, ku ata lindin dhe rriten. Në qoftë se do të heshtet për këtë fenomen, a nuk do të thotë kjo që të privohen nxënësit tanë nga një element çelës për kuptimin e botës? Si mund të lexohet dhe kuptohet një shkrim i Mesjetës, një mozaik i Alambres, një tablo e Rafaelit ose Shagallit, pa këtë dimension që ndodhet në zemër të projektit të artistit?! Një murg, që shkruan në tryezën e punës në një manastir, a mund të studiohet duke abstraguat kontekstin historik dhe kulturor, që i jep kuptim veprës së tij?! Atëherë si mund t’i kuptojë nxënësi këto krijime të shkëputura edhe nga konteksti i besimit?! Po kështu, si mund të kuptohet dallimi ndërmjet një katedraleje romane dhe një gotike, një sinagoge apo një xhamie, jashtë qasjes fetare dhe kulturore të këtyre monumenteve?! Për më tepër, të injorosh faktin fetar, në mësimdhënien tonë, a nuk do të thotë që të përjashtohet kjo fushë e rëndësishme e aktivitetit njerëzor nga çdo analizë kritike, nga çdo qasje historike?! Si mundet një shkollë, që pretendon të jetë e hapur ndaj botës, të mos thotë asgjë për faktin fetar, ndërkohë që nxënësit përballen çdo ditë me të si në media ose jetën e tyre të përditshme?!

Ky trajtim nuk do të thotë që të kalosh në ekstremin tjetër që ta bësh fenë të vetmin çelës për kuptimin e botës! Kultura nuk mund të reduktohet vetëm në faktin fetar. Të flasësh për faktin fetar në shkollën e republikës, kjo duhet bërë në tërë respektin që meriton ky subjekt, por edhe me kujdes, deri në kujdesin ndaj gjuhës që kërkohet. Nuk duhet harruar se laiciteti supozon respektin ndaj të gjitha zgjedhjeve përballë spiritualitetit. Ai garanton jo vetëm lirinë e fesë, por edhe lirinë e ndërgjegjes. Të mos bëjmë sikur nuk e shohim që sot shumë nxënës edukohen jashtë çdo zgjedhjeje fetare. Por, i duhet dhënë vend edhe fenomenit të mendimit të lirë, qoftë ai dhe ateist.

Prandaj, para se të shikojmë përvojën europiane, le të ndalemi në paraqitjen e fenomenit fetar në Shqipëri.

KREU I.

FENOMENI FETAR NË SHQIPËRI

1. Vështrim i shkurtër historik mbi fetë në Shqipëri.

Evolucioni i fenomenit fetar në Shqipëri mund të përmblihet në një frazë të vetme, feja ka kaluar nga qenia në mosqenie dhe përsëri në qenie. Në të trija këto momente feja ka tentuar drejt vetpërcaktimit të identitetit të vet, përmes një lëvizje të vështirë, sidomos në terrenin ballkanik, ku rrebeshet politike dhe mentalitetet nacionaliste kanë qenë dhe mbeten mjaft të forta, shpesh të shoqëruara dhe me pasoja katastrofike.

Ky problem ka të bëjë me çështjen se si erdhën fetë historike në Shqipëri. Feja, dhe këtu është fjala për krishtërimin, erdhi, pak a shumë, si në të gjithë Europën, madje në Iliri krishtërimi gjeti një terren mjaft të përshtatshëm për t'u përhapur, po të mbajmë parasysh përpjekjet e ilirëve për pavarësi nga sundimi romak. Sipas studimeve historike ilirët, paraardhësit e shqiptarëve ishin, nga pikëpamja fetare politeistë, si dhe popujt e tjerë fqinj elenët e latinët para ardhjes së krishtërimit. Krishtërimi la gjurmë dhe u shfaq në Iliri që në shekullin e parë pas Krishtit. Shën Pali, para se të shkonte në Romë, ndaloi në Durrës. Qendrat e mëdha të zhvillimit ekonomik dhe kulturor të asaj kohe, si Durrësi, Apollonia, Butrinti, Nikopoja etj., nuk mund të anashkalohehin në rrugëtimin e misioneve të krishterë nga Jeruzalemi drejt Romës, kryeqendrës së Mesit të Dheut. Ilirët të pushtuar nga romakët, të përjashtuar nga Zotat e tyre të shekujve të pak më të parshëm nuk mund të mos tërhiqeshin prej novitetit të mësimave të krishterë, si uniteti i Zotit me njerëzit, jeta në komunitet, ku nuk ka dallime në bazë të moshës, kombësisë, traditës, gjendjes sociale ose kulturore etj.

Në mesjetë, zhvillimi i kishës shqiptare pësoi transformimet e veta, që lidhen me historinë e Romës dhe të Bizantit. Me këtë shpjegohet fakti që, në pikëpamje fetare, Shqipëria herë të kalonte nën juridiksionin fetar të Romës dhe herë të Bizantit. Ky fenomen nuk mund të ishte pa pasoja në pikëpamjen e hierarkisë kishëtare dhe të ndërgjegjes fetare të shqiptarëve. Me këtë shpjegohet, përpos të tjerave, dominimi katolik në Veri dhe ai ortodoks në Jug.

Në këtë gjendje e gjen kishën shqiptare sundimi turk. Si rezultat i invazionit otoman, një pjesë e shqiptarëve largohet në Itali dhe Greqi, ndërsa pjesa tjetër qëndroi, duke përfutur edhe nga të drejtat që jepnin turqit për ata që ktheheshin në fenë islame. Rryma e fesë së re, sidomos pas shekullit XVI, filloi të përhapej me shpejtësi të madhe. Në lidhje me përhapjen e shpejtë të muslimanizmit në Shqipëri janë shfaqur disa mendime, të cilat kërkojnë një studim shkencor të dokumentuar. Po kufizohem vetëm në paraqitjen e hipotezave kryesore që janë hedhur në diskutimin intelektual:

- a). Muslimanizmi është përhapur si rezultat i dhunës së ushtruar nga turqit.
- b). Muslimanizmi është përhapur në mënyrë paqësore dhe është përkrahur nga popullsia për shkak të përfitimeve që sillte me vete konvertimi në fenë e re.
- c). Konvertimi në muslimanizëm është përforcuar për hir të shpëtimit të identitetit kombëtar nga ndërhyrja e shteteve fqinjë, të cilat kanë përdorur fenë për të realizuar synimet e tyre aneksoniste.

Pavarësisht nga diskutimet e shumta, shpesh spekulative, situata aktuale fetare në Shqipëri është rezultat historik dhe, si e tillë, kërkon rregullim mbi bazën e tolerancës fetare.

Problemi i pavarësisë së Kishës Ortodokse autoqefale të Shqipërisë. (KOASH)

Shekulli XIX është shekulli i zgjimit të popujve të Ballkanit, kur, nën ndikimin e ideve të reja, ata fillojnë të lëvizin për të fituar lirinë e tyre. Krahas me lëvizjet kombëtare, lindi, natyrshëm, edhe dëshira për krijimin e kishave kombëtare.

Lëvizja për pavarësinë e kishës ortodokse shqiptare i ka fillimet që nga shek. XVIII. Por, atëherë Shqipëria njihej zyrtarisht nga Perandoria Otomane e ndarë në katër vilajete por jo si një shtet më vete, siç konsideroheshin Serbia, Greqia etj., ku dominonte feja ortodokse, dominim që konsiderohej si kusht i domosdoshëm për shpalljen e pavarësisë së një kisha. Kjo lëvizje u shfaq, në fillim, në formën e përpjekjes për përdorimin e gjuhës shqipe në shërbesat e ndryshme fetare në kishë. Në të u përfshinë jo vetëm patriotët shqiptarë brenda vendit, por edhe ata në kolonitë shqiptare jashtë, sidomos në Amerikë, ku një vend të veçantë zë Fan Noli, i cili realizoi edhe mjaft përkthime të liturgjisë fetare në gjuhën shqipe. Nga pikëpamja institucionale kjo lëvizje njeh dy kulme:

a). Kongresi i Beratit. Shpallja e autoqefalisë. Përpjekjet për njohjen e saj.

Më 12 Shtator 1922, u thirr Kongresi i Beratit, me përfaqësues nga të gjitha komunitetet ortodokse shqiptare, nën kryesinë e Josif Qiricit. Ky kongres shpalli pavarësinë administrative të Kishës Ortodokse Shqiptare edhe *de jure*, sepse *de facto* ajo ekzistonte që prej shpalljes së pavarësisë politike të shtetit shqiptar. Një nga aktet e rëndësishme të këtij Kongresi ishte statuti prej 14 pikash.

Sipas këtij statuti, autoriteti me i lartë i kishës, deri sa të formohej sinodi episkopal, ishte Këshilli i Lartë i përbërë prej katër klerikësh, që do të ishin përfaqësues të qendrave metropolitane dhe prej katër laikësh, që do të zgjidheshin nga Kongresi dhe të dyja këto struktura do të ishin nën kryesinë e njerit prej klerikëve.

Ky Këshill u ngarkua gjithashtu nga Kongresi që të hynte në marrëveshje me Patrikanën ekumenike për njohjen zyrtare të pavarësisë. Si gjuhë zyrtare e kishës u caktua gjuha shqipe dhe në krye të kësaj kisha duhej të ishte një prift shqiptar. Por Patrikana nuk e njohu menjëherë autoqefalinë e kishës ortodokse shqiptare.

b). Formimi i Sinodit. Kongresi i Korçës. Njohja e kishës shqiptare.

Më 1929, Qeveria shqiptare, e cila interesohet që kjo çështje të merrte fund sa më shpejt, vendosi ta zgjidhë edhe pa marrëveshje me Patrikanën ekumenike. Me formimin e Sinodit u angazhua peshkopi Visarion Xhuvani nga Elbasani, i cili aprovoi dhe statutin përfundimtar të KOASH. Këtë akt, në fillim, asnjë patrikanë nuk e njohu zyrtarisht. Në këto kushte, më 1936, Visarionini dha dorëheqjen. Sinodi zgjodhi Kristoforin e Korçës, i cili, në mars 1937, u nis për në Stamboll për njohjen e kishës dhe Patrikana u detyrua ta njohë pavarësinë e kësaj kisha në Prill 1937. E tillë është historia e KOASH deri më 1939, viti i pushtimit fashist të Shqipërisë nga Italia.

c). Konkordati ndërmjet Zogut dhe Selisë së Shenjtë

Krahas interesimit të Qeverisë shqiptare për njohjen e pavarësisë së kishës ortodokse, interes paraqet edhe njohja e tratativave të Qeverisë shqiptare me klerin katolik dhe Vatikanin, në lidhje me hartimin e një statuti për rregullimin e marrëdhënieve midis klerit katolik dhe qeverisë shqiptare, si dhe të një konkordati të kësaj të fundit me Vatikanin.

Në bazë të këtij konkordati, Qeveria shqiptare i njihte fesë katolike, me të gjitha ritet e veta “ushtrimin e lirë dhe botnuer në të gjithë shtetin shqiptar”, si dhe varësinë e të parëve të arqidioqezave dhe dioqezave të ndryshme, për sa u përket çështjeve kishtarë, vetëm prej Selisë së Shenjtë. Sheti shqiptar u njihte meshtarëve të drejtën që të ushtronin detyrat e tyre baritore sipas disiplinës së kishës dhe në përputhje me ligjet e shtetit shqiptar. Me interes të veçantë është njohja e procedurës të emërimit të arqipeshkëve dhe ipeshkëve. Në konkordat, Qeveria shqiptare propozonte që emërimi i tyre i përket Selisë së Shenjtë, duke i paraqitur tre kandidatë, por, kjo e fundit, përpara se të jepte dekretin e emërimit “ka me kërkue prej qeverisë shqiptare pëlqimin, nër të cilat qeveria shqiptare ka për të dhanë, pa tjetër pëlqimin e saj për emërimin e njenit prej ta. Personat e paraqitur duhet të jenë prej gjuhës e gjakut shqiptar”.

Statuti dhe konkordati përmbanin edhe nene të tjera, të cilat preknin mjaft aspekte, si ato të pronësisë, arsimit, martesave etj. Vlen të theksohet se ndryshimet e paraqitura nga kleri katolik karakterizoheshin nga një frymë tolerance, gjë që shprehet në nenin 3; “Besimet e njoftuna prej shetit janë: islamizmi, me të gjitha ritet e veta, ortodoksia dhe katolicizmi me të gjitha ritet e veta”, si dhe në nenin 4/b,

“ndërrimi i fesë e i besimit asht krejt i lirë e nuk shkakton kurrfarë pengimi juridik as për kah të drejtat civile e politike, as për kah ushtrimi i tyre”. Po kështu dhe neni 7 theksonte: “Kleri ka liri fjale e shtypi, në pikëpamje dogmatike, morale e apologjetike, mjaft që të mos përdorë forma fyese kundrejt feve të tjera”. Pavarësisht se ky konkordat nuk u realizua, për arsye të caktuara politike, ai dëshmon një traditë juridike moderne. Pas rënies së regjimit totalitar u ratifikua konkordati ndërmejt Vatikanit dhe qeverisë shqiptare në vitin 2011.

PROBLEMI I BESIMIT FETAR GJATË TRANZICIONIT

Dikur, Arnold Toynbi shkruante se feja është një nga shpikjet më të mrekullueshme të njeriut. Ajo na jep një tablo të përkryer të botës, të cilën ne e vëmë në kontrast me botën e korruptuar, në të cilën jetojmë dhe, në këtë mënyrë, feja luan një rol të rëndësishëm në përsosjen morale. Ky mendim i Toynbitë duket më se aktual në krizën vlerore që po kalon Shqipëria. Këtu nuk e kemi fjalën vetëm për korrupsionin ekonomik. Korrupsioni më i rrezikshëm është ai i parimeve dhe i vlerave. Këto janë periudha shumë të rrezikshme, sepse mund t’i lëshojnë njerëzit në krahët e një dëshpërimi ekstrem dhe të një egoizmi të shfrenuar, ku vlerat shpirtërore humbasin dhe përfitimi e mashtrimi mbesin vlerat kryesore të shoqërisë. Shpejt njerëzit e kuptojnë se kanë nevojë për një shpëtim. Ata duan t’i drejtohen dikujt që u premtin lirinë, sigurinë, shpëtimin dhe një jetë, ku të sundojnë vlerat morale.

Në këtë situatë, jo rastësisht, njerëzit i drejtohen fesë. Komunizmi u premtoi njerëzve një parajsë, por jo një parajsë në qiell, por një parajsë mbi tokë. Shpëtimtari, gati mesianik, ishte partia, ose për të qenë më të saktë, Sekretari i Parë i KQ të Partisë. Vendin e Librave të Shenjtë e zinin veprat e kryetarit të partisë. Goditja që iu dha fesë, vërtet e shkatërroi fenë nga pikëpamja institucionale, por, në një farë kuptimi e forcoi ndjenjën fetare.

Në kushtet e një mungese të gjatë të lirisë së fesë dhe kur jeta kulturore ishte monokulturore, si dhe sistemi i vlerave ishte i komanduar dhe i kontrolluar nga një strukturë tepër e përpunuar, kalimi në një stad të ri të shoqërisë nuk mund të mos shoqërohej nga një lloj krize në sistemin e vlerave, përfshirë këtu edhe vlerat morale. Kuptohet se në këto kushte feja do të luante një rol të rëndësishëm në jetën shpirtërore të njerëzve. Për një kohë të gjatë njerëzit e sunduar nga ideologjia zyrtare kishin identifikuar veten me institucione të tilla si partia, bashkimet profesionale, organizatat e masave zyrtare etj. Pas vitit 1991, njerëzit besuan në premtimet e partive mbi vendosjen e demokracisë, shtetit të së drejtës, drejtësinë sociale etj. Viti 1997 goditi shumë besime dhe iluzione pëe sistemin demokratik. Në kushtet kur ndjenja e pasigurisë thellohet, njerëzit kërkojnë dikë ose diçka, që të mund t’u garantojë, në mos jo sigurinë e plotë, të paktën ndjenjën e sigurisë. Një nga karakteristikat e traditave fetare është se ato përcaktojnë normat dhe vlerat e aderuesve të tyre. Në një shoqëri, siç është shoqëria shqiptare, ku bashkekzistojnë komunitete të traditave të ndryshme, çështja është se si lidhen këto norma dhe vlera ndërmjet tyre. A janë ato në konflikt apo interferojnë ndërmjet tyre?

Toleranca fetare në Shqipëri – si vlerë shoqërore.

Mbas Luftës II Botërore feja pësoi një rrudhje të thellë që shkoi drejt ndalimit zyrtar të saj më 1967. Ndalimi me ligj i fesë nuk do të thotë se ajo u likuidua përfundimisht. Besimtari nuk u ndodh para azgjësë, përderisa ai kishte një zot ekzistencial, një “Ti” hyjnor, të cilit mund t’i lutej në heshtje dhe strukturat e pushtetit nuk mund t’ia zbulonin. Pra, ndalimi me ligj i fesë nuk do të thotë se besimi u zhduk përfundimisht. Ai gjeti forma të mbijetonte.

Duke pasur parasysh sfondin historik të feve në Shqipëri, si dhe periudhën e regjimit komunist, atëherë shtrohet çështja se cilat janë problemet me të cilat ndeshet riafirmimi i fesë. Këto probleme mund t’i klasifikojmë në tri nivele:

Së pari, në nivelin dogmatik. Këtu është fjala për larminë e problemeve që i përkasin vetë feve, domethënë se si mësimet e shkrimeve të shenjta të bëhen sa më të kapshme dhe pjesë e pandarë e shpirtit të besimtarëve. Kjo çështje ka rëndësi të veçantë për vetë identitetin e fesë dhe rolin e saj në jetën shqiptare pas 30 vjetë ndalimi zyrtar, si dhe me rolin e saj në jetën morale dhe shpirtërore.

Së dyti, në nivelin juridik. Shqipëria ka hyrë në një rrugë të re kushtetuese e ligjore, që karakterizohet nga pohimi i të drejtave njerëzore dhe, në këtë kuadër edhe nga liria e besimit. Aktualisht është vendosur liria e besimit fetar, e veprimtarisë së institucioneve, madje, edhe e shumë shoqatave fetare, e ngritjes prej tyre të strukturave kulturore dhe arsimore deri në nivele universitare. Në një situatë të tillë multifetarizmi, mund të ishte i domosdoshëm hartimi i një ligji të veçantë për rregullimin e marrëdhënieve të fesë dhe shtetit. Por, mbështetur në traditën historike (pluralitetin tradicional fetar në trevat etnike shqiptare) Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë kërkon rregullimin e raporteve të shtetit me komunitetet e ndryshme fetare me marrëveshje dypalëshe mes komunitetit përkatës dhe shtetit të ratifikuar nga Kuvendi. Deri më tani shtetit shqiptar ka nënshkruar me pesë marrëveshje me komunitetet; katolikët, muslimanët, ortodoksët, bektashinjtë dhe ungjillorët. Por për ucurinë e mëtejshme të raporteve të demokracisë me fenë, ka rëndësi edhe njohja e eksperiencës botërore për rregullimin e marrëdhënieve të tilla. Është e kuptueshme se shteti nuk duhet të ndërhyjë në çështjet fetare dhe çështja e besimit duhet të jetë një çështje private e vullneti të lirë të qytetarëve.

Është e domosdoshme të theksohet një gjë e tillë po të mbajmë parasysh faktin e bashkezistencës historike të tri feve në Shqipëri.

Së treti, në nivelin dogmatik shpirtëror, komunitetet fetare mund dhe duhet të ndikojnë në lartësimin shpirtëror të shqiptarëve.

Këto janë tri probleme themelore nga zgjidhja e të cilave do të varet, në një masë të madhe, jo vetëm roli i fesë, por edhe shëndeti moral e social i shoqërisë shqiptare.

Pluraliteti fetar në Shqipëri ka ekzistuar para atij politik dhe, historikisht, ky pluralitet nuk e ka rrezikuar ekzistencën dhe identitetin kombëtar. Mund të themi se ky pluralitet është një rezultat historik dhe kulturor mjaft i rëndësishëm, i cili meriton të respektohet dhe jo të përdoret në funksion të faktorëve destabilizues të paqes sociale. Kështu glorifikimi i një besimi në dëm të besimeve të tjera nuk bën gjë tjetër veçse e shton problematikën e rënduar politike dhe sociale të shoqërisë shqiptare.

Ne jetojmë në një botë ku izolimi nuk është më i mundur. Jetojmë në një epokë, që karakterizohet nga lëvizshmëria e popujve dhe një përzjerje e kulturave të ndryshme. Ne të gjithë jemi të ndërvarur dhe kemi një përgjegjësi të përbashkët, së cilës nuk mund t'i fshihemi, për të krijuar një shoqëri të re të bazuar mbi pluralizmin.

Si element mjaft i rëndësishëm kulturor, feja në Shqipëri ka një rol shumë të madh në kultivimin e vlerave dhe atyre formave të jetës, të cilat respektojnë vizionin për botën të çdo kulture dhe feje. Për disa kultura, feja ka përfaqësuar aspiratat më të larta të ekzistencës njerëzore. Në kultura të tjera fetë kanë qenë institucione që pohonin se sillnin përsosjen. Për shkak të faktorëve historikë dhe politikë, feja në Shqipëri nuk u ngrit në të tilla nivele. Tashmë ajo i ka të gjitha mundësitë që t'i pohojë vlerat e saj.

Dihet se fetë kanë kontribuar për paqen, ashtu siç edhe kanë ushqyer ndarjen, urrejtjen dhe luftën. Komunitetet fetare në trevat shqiptare, historikisht, kanë qenë të prirura drejt paqes. Mirëkuptimi, bashkëpunimi dhe toleranca fetare në Shqipëri, shembullore për më gjerë se Ballkani, përbëjnë një imperativ për shoqërinë shqiptare.

Por besimi fetar nxit dhe formon kryesisht “paqen” brenda vetes. Ne mund dhe duhet t'i rregulojmë konfliktet pa iu drejtuar dhunës dhe këtë mund ta realizojmë përmes edukimit dhe ushtrimit të drejtësisë. *Drejtësisë është guri themeltar i shoqërisë civile*, thoshte shën Agustini. Mosdiskriminimi, respektimi i dinjitetit njerëzor, të drejtat e njeriut, pranimi i tjetrit dhe toleranca, janë vlerat, për të cilat ka më shumë nevojë shoqëria shqiptare.

Fetë nuk duhet të identifikohen me pushtetet politike, ekonomike dhe sociale me qëllim që të jenë të lira për t'i hapur rrugën drejtësisë dhe paqes. Komunitetet fetare në Shqipëri duhet të kenë kujdes që zelli fetar të mos përzihet me fanatizmin. Kjo, jo vetëm që do të rrezikojë paqen sociale, por mund të dëmtojë edhe vetë bazat e doktrinave fetare. Fetë në Shqipëri mund të kontribuojnë në krijimin e një kulture të paqes të bazuar në tolerancën, dialogun dhe mirëkuptimin reciprok.

Eshtë një fakt mjaft domethënës që të gjitha fetë, pa përjashtim, predikojnë paqen dhe mirëkuptimin ndërmjet njerëzve. “Të lumtur janë artizanët e paqes, sepse ata do të quhen fëmijët e Zotit”, shkruhet në Ungjill. Po kështu edhe Kurani thekson se, në qoftë se Zoti do të kishte dashur, ai do t’i kishte bërë njerëzit të një komuniteti, por ai krijoi komunitete të ndryshme për t’u lejuar atyre që të njehen dhe të pranojnë njeri tjetrin përtej dallimeve ndërmjet tyre. Pikërisht në këtë traditë të hapjes, tolerancës dhe solidaritetit, u takon besimtarëve dhe sidomos klerikëve të të gjitha feve që të punojnë pa u lodhur për kultivimin e këtyre vlerave.

Ekziston një detyrë e dyfishtë përpara klerikëve shqiptarë; restaurimi i mesazhit hyjnor dhe dialogu vëllazëror ndërmjet feve të ndryshme. Këtu është fjala për të shëruar kujtesën e kaluar, nga ku buron nevoja për një rishikim të historive të feve. Detyra e dytë ka të bëjë me një veprim ndërkulturor mbi bazën e një dialogu frytdhënës ndërmjet feve, pasi ajo ç’ka na bashkon është shumë më e rëndësishme nga ajo që na ndan.

Në shumë takime dhe konferenca kombëtare dhe ndërkombëtare vihet me të drejtë në dukje toleranca fetare, që ka ekzistuar dhe ekziston në Shqipëri. Duhet ta pranojmë se kjo tolerancë është rezultat i faktorëve historikë dhe i veprimtarisë së patriotëve shqiptarë, që vunë si prioritare bashkimin dhe identitetin kombëtar. Toleranca fetare është me të vërtetë një vlerë e rëndësishme shqiptare, e cila duhet ruajtur dhe zhvilluar. Toleranca nuk është thjesht një çështje e ndërgjegjes individuale. Ajo është në një raport të ngushtë me ligjin, në qoftë se do ta ndërtojmë argumentin mbi bazën e modelit të një shoqërie demokratike.

Dihet se liria e fesë ishte pikënisja e lirive civile dhe politike. Ishte pikërisht lufta për të adhuruar zotin sipas ndërgjegjes së çdo individit, që tronditi organizimin politik – fetar të Mesjetës. Përvoja historike ka treguar se mungesa e lirisë fetare mund të çojë në pasoja mjaft të rënda për stabilitetin politik të një vendi. Historia botërore është mjaft e pasur me shembuj, që tregojnë se sa jetë njerëzore janë flijuar nga fryma e intolerancës. Shqipëria nuk njih viktima të intolerancës fetare ndërmjet shqiptarëve, por njih viktima të kishave fqinje ndaj klerikëve, që kanë kërkuar pavarësinë e kishës shqiptare.

“Kur kënga e hoxhës zbret nga minareja, myslimanët ndërpresin punën dhe shkojnë në xhami, pasi kanë larë në vijën e ujit këmbët dhe duart e tyre. Të premtën pasdite pazari është i mbyllur. Ai mbyllet gjithashtu edhe të dielën mbasdite. Kësisoj është zgjidhur një problem delikat, duke i bërë qejfin edhe Jezuit dhe Muhametit. Tirana, që numëron 15 mijë myslimanë dhe 2 mijë të krishterë, arrin t’i trajtojë njëlloj të dyja besimet”.

Kështu shkruante më 1922 zviceriana Noëlle Roger në revistën e njohur *Revue des deux Mondes* për Tiranën. E njëjta frymë tolerance shfaqet edhe sot në Tiranë, por edhe në të gjithë Shqipërinë, pas rikthimit përsëri tek e shenja pas natës totalitare. Si dëshmi të kësaj tolerance po sjell edhe një pasazh tjetër nga e njëjta autore. “Disa ditë më parë, në një kishë ortodokse të Tiranës, po kremtohej shërbimi funebër për një oficer shqiptar të krishterë, i cili kishte vdekur. Në këtë ceremoni merrnin pjesë edhe myslimanë, të cilët mbanin edhe një prej kurorave. Hoxhallarët mbanin qirinjtë. Prifti i krishterë nderoi Muhametin dhe hoxha mysliman nderoi Jezu Krishtin... Kështu e kuptojnë bashkimin e kryqit me gjysmë hënën shqiptarët, gjë që perëndimi nuk ka rreshtur kurrë së kundërshtuari...”¹. Toleranca fetare në Shqipëri përbën një vlerë të rëndësishme sociale, që me kohë ka tërhequr vëmendjen e shumë studiuesve dhe udhërëve europianë që kanë kaluar në Gadishullin Ballkanik.

Për të treguar frymën e tolerancës së shqiptarëve, po kufizohem të përmend disa autorë të huaj sipas një perspektive historike.

Sër Charles Eliot, në fillim të shekullit të kaluar, ka shkruar: “Shqiptarët kanë një antipati natyrore ndaj bindjes si në sferën shpirtërore dhe atë temporale. Në kohën e pushtimit turk, nominalisht, ata ishin të krishterë, megjithëse, nga numri i zakoneve pagane, të cilat ende mbijetojnë në dasmat e tyre, funeralet dhe ceremoni të tjera, mund të supozohet se konvertimi i tyre ishte vetëm artificial. Për pasojë, ata dallohen në përqafimin e Islamit më shpejt se ndonjë race tjetër europiane. Ky ndryshim i besimit ndodhi kryesisht në dy epoka, së pari, menjëherë pas pushtimit dhe, së dyti, në shekullin

¹ Noëlle Roger, Sur les chemins de l’Albania, Revues des deux mondes, 1922, T. 11, f. 106.

XVII, kur ndodhi një apostazi e gjerë për shkak të faktit se hapej një karrierë e mirë për myslimanët evropianë në këtë periudhë. Por edhe në shekullin e tanishëm, fise dhe fshatra e kanë ndryshuar fenë për shkaqe fare të vogla. Sipas historisë, pjesë të një fisi të krishterë u bënë muhamedanë, sepse prifti i tyre, i cili shërbentë në disa fshatra dhe i vizitonte ato së pari, insistoi mbi mbajtjen e meshës në një orë të paarsyeshme. Në tërësi, veriorët kanë qenë më besimtarë ndaj krishtërit se jugorët, me gjasë sepse ata lejoheshin të mbanin armë. Në ditët tona, thuhet se mes të krishterëve ndërmjet toskëve të Kishës Ortodokse, por edhe të katolikëve në Veri, shumë praktika të pashkëve ende vëzhgohen, të tilla si sakramenti i eukaristisë së laikëve në dy lloje. Kisha Katolike Romane në Shqipëri është nën mbrojtjen e Austrisë dhe jo të Francës si në pjesët e tjera të Turqisë. Shenjat e jashtme të Islamit janë të pakta; xhamitë janë të rralla, vera pihet haptazi dhe praktikohet betimi mysliman përmes virgjërshës... Shumica e myslimanëve shqiptarë i përkasin dervishëve bektashi, të cilët, pavarësisht faktit se zyrtarisht lidhen me qeverinë turke përmes jeniçerëve, janë një nga sektet muhamedanë më pak ortodoksë dhe thuhet se mësojnë në mënyrë sekrete, jo vetëm panteizmin, por, gjithashtu doktrinën se nuk ka principe morale, që ndalojnë zgjedhjen”².

Sëire, kundër atyre që identifikonin fenë me kombin shkruante: “Shqiptari nuk është fanatik fetar. Për të feja nuk nënkupton nacionalitet; dhe progresi drejt realizimit të aspiratës së tij kombëtare ka qenë penguar në një masë të madhe nga paaftësia e botës për të kapur faktin se një mysliman shqiptar nuk është aspak një turk.”³.

B. Barrije në veprën Çështja shqiptare shkruante: “Një fakt, absolutisht i dallueshëm dhe që në Lindje duhet konsideruar si përjashtim, është se ky karakter [nacional] ka mbizotëruar ndaj çdo konsiderate tjetër. Ndërkohë, që te të gjithë popujt fqinjë, ideja fetare pothuajse gjithmonë dhe për një kohë të gjatë ka dominuar ndjenjën nacionale... shqiptarët gjithmonë kanë mbetur shqiptarë dhe e kanë mjaft të gjallë ndjenjën e solidaritetit të tyre me bashkatdhetarët e tyre të kulteve të tjera”.

Alain Ducellier, duke folur për kthimin në myslimanizëm, vlerëson frymën e tolerancës fetare ndër shqiptarë: “Si përfundim, duket, megjithë burimet e pakta, se në qoftë se Shqipëria ishte përfshirë në masë nga besimi roman, ky fitoi ngadalë terren në vend, ku aristokracia, natyrisht, ishte e para që u konvertua, konvertim, që më shumë frymëzohej nga motive të rendit politik : duke kaluar nga Veriu në Jug, kalohej kështu nga një vend me mazhorancë katolike, në rajonin e Durrësit, ku ligji latin prirej ngadalë drejt ekuilibrit me besimin ortodoks, për të arritur së fundi, që para limiteve të provincës bizantine të Vlorës, në një zonë ku ortodoksia mbeti qartësisht dominante. Me pak nuanca, pozicionet respektive të dy konfesionëve në Shqipëri, që në gjysmën e parë të shek. XIV, ishin ato që janë edhe sot. Përsa i takon faktit që, nga viti 1350, u krye në Shqipërinë qendrore një luftë e pasigurtë ndarmjet dy konfesionëve, kontribuoi fuqishëm për të shpjeguar kalimin, relativisht të shpejtë të këtij rajoni, në Islam, në shekullin në vazhdim, ndërkohë që blloqet kompakte të Veriut dhe të Jugut do t’ia dilnin, pak a shumë të mbaheshin... Që nga kjo epokë, dhe për shkak të pozitës së saj gjeografike, Shqipëria dëshmoi një tolerancë fetare tepër të rrallë dhe që do të mbetet një nga tipet permanente të historisë së saj, cilëndo qofshin protagonistët.”⁴.

Jacque Bourcart në librin « Shqipëria dhe shqiptarët » shkruante : « Katolicizmi shqiptar është i tillë vetëm në pamjen e jashtme dhe madje Shën Rroku dhe Shën Kolli nderohen me përgjërime më të madhe se Krishti. Megjithatë ky katolicizëm ka një vlerë tepër të madhe shoqërore, sepse ishte pikërisht ai që luftoi në radhë të parë për pavarësinë e Shqipërisë dhe që i dha asaj të mirën më të madhe: shkrimin shqip »⁵.

Në lidhje me tolerancën dhe respektimin e fesë së tjetrit ai shkruan : « Kalorësit që më shoqëronin, më habitnin gjithnjë kur kujdeseshin për vendet e shenjta dhe për faltoret e çdo feje dhe kur tregonin të njejtin përgjërime për të tërë njerëzit e shenjtë katolikë, ortodoksë, myslimanë synitë ose bektashi. Dhe nën këtë vernik fetar aq të ndryshëm përmbledheshin të tëra besimet e lashta: betimet për zjarrin,

² Sir Charles Eliot: *Turkey in Europe*, Edward Arnold, London, 1908, p. 354 - 355.

³ J. Swire: *ALBANIA the Rise of a Kingdom*, Arno Press & the Neë York Time, New York, 1971, p. 39).

⁴ Alain Ducellier: “La façade maritime de l’Albanie au Moyen Age”, Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, p. 437.

⁵ Jaques Bourcart : *Shqipëria dhe shqiptarët*, Dituria, Tiranë, 2004, f. 53.

për ujin ose për malet ; frika e vetvetishme nga shpellat, ose nga pyjet, ku banonin orët dashakeqe ose shtrigat. Shumë nga vendet, ku sot gjenden faltore të krishtera ose teqe, janë vende të shenjta shumë më të vjetra »⁶. Këto pohime dhe shumë të tjerë nga mendimtarë të huaj dhe shqiptarë, bshkohen në një pikë; toleranca shëmbullore fetare ndërmjet shqiptarëve.

Vëmendja dhe respekti ndaj fesë shikohet qartë edhe te Kanuni i Lekë Dukagjinit. Duket se shqiptarët e kanë realizuar ndarjen e fesë nga ligji pozitiv shumë më përpara se të shprehej kjo ndarje në shtetin modern. Në këtë Kanun, kreu i parë i kushtohet raporteve me kishën. Sipas kanunit « kisha gjindet e vendosme nën sundim të të Parit të Fes e jo nën ligjë të Kanunit; prandaj Kanuni s'mund t'i vejë kurrnji barrë kishës, veç se ka detyrë me i dalë zot, kur kjo hupë ndihmen e tij ». « Kisha shpatë e konop s'ka », « Kush dhunon kishën, dhunon famullin ». « Famullitari ka tagër me mësue e me qortue Famullin e me i krye zyret e Fes gjithsi ta lypë puna e shpirtit, e kurkush i famullis s'ka pushtet me i u përzie ndër detyrë të meshtaris ». « Vehtja e Famullitarit asht e paprekshme ». «Prifti asht ndorja e Famullis». «Prifti s'bjen në gjak». «Prifti s'çohet në be».

Nisur nga shumë vëzhgime udhëtarësh perëndimorë, që kanë folur për frymën e tolerancës fetare, ka patur edhe pikëpamje keqdashëse, sidomos nga propaganda nacionaliste e vendeve fqinje, që kanë dashur t'i përshkruajnë shqiptarët si jo fetarë dhe se ideja e Zotit nuk ka qenë shumë e pranishme. Në fakt, po të shikojmë krijimtarinë popullore do të vemë re se në të ideja e Zotit është prezente dhe, madje, ka një vlerësim të lartë për Perëndinë. Në tregime dhe këngë popullore gjejmë atributet dhe cilësitë e veçanta të Perëndisë, që përshkruhet si Qenia e Madhe, i gjithë fuqishëm, i drejtë, i gjithëditur, i lumtur, i mirë, i dhimshur, ngushëllues, i shenjtë, vetë e vërteta etj. Vlerësimi dhe adhurimi për të shenjtën ka ekzistuar dhe ka qenë e qendrueshme në ndërgjegjen e shqiptarit, pavarësisht stuhive politike që ka kaluar Shqipëria e ndodhur në dialektikën e shpërbërjes së tri perandorive të mëdha të kohës; perandorisë otomane, austro – hungareze dhe asaj ruse. Prandaj, në studimet tona mbetet si premisë e fuqishme metodologjike ideja e Dilteit; detyra e shkencave humane është që të kuptojnë dhe jo thjesht të shpjegojnë. Kjo premisë vlen edhe për të kuptuar historinë tonë dhe, në mënyrë të veçantë tolerancën e shkëlqyer fetare të shqiptarëve, që e shton pasurinë vlerore europiane.

Pas gjithë këtyre parashtrimeve mund të shtrohet pyetja; a kanë vese shqiptarët? Sigurisht që po, ashtu si tërë lloji njerëzor. Monteskjë, kur glorifikonte sistemin anglez të përfaqësimit, nuk u ndal të veset e anglezëve, sepse, për të, anglezët dinin të përfitonin edhe nga veset e tyre. Ndërsa, veset tona, kanë qenë gjëma jonë. Por ne kemi një virtyt shumë të madh, siç është toleranca fetare, e cila është një premisë shumë e fuqishme për një jetë shoqërore të lirë.

Prandaj, detyra që shtrohet para shoqërisë sonë, dhe ku komunitetet fetare mund të luajnë një rol të madh, është ripërtëritja shpirtërore e shoqërisë shqiptare, detyrë që e shtroi në mënyrë shumë të qartë Patër Anton Harapi që më 1944. «Të krijojmë një fuqi morale në Shqipëri. Edhe në mos e gjetshim një njeri i cili sot ta përvetësojë të tanë idenë, vullnetin dhe përpjekjet e jetës shqiptare, kemi me pasë më shumë asish të cilët randojnë moralisht aq sa me e ba pikën e gravitetit të jetës sonë kombëtare. Duhet të besojmë në dikënd, të besojmë në vitalitetin shqiptar, të besojmë në fuqinë e vullnetit tonë, por ama të besojmë përnjimend. Po nuk i besuam vetes sa duhet, nuk ka përse të besojë edhe i huaji ndër ne. Lypet ta rindërtojmë ndërgjegjen tonë vetjake dhe kolektive»⁷.

Tashmë që po flitet për një shoqëri të re demokratike dhe për një të drejtë të re, të gjithë duhet të kontribojnë që e drejta pozitive të mbrojë individin kundër çdo përpjekje të shtetit, të grupeve ose personave, që do të synonin të preknin liritë e përcaktuara dhe të garantuara me ligj. Por, edhe individi duhet të pranojë përgjegjësinë e vet kundrejt shtetit. Në rrafshin praktik, këto detyra mund të përmblihen si më poshtë:

- Paraqitja e besimit në mënyrë pozitive dhe jo me synimin për të kritikuar ose për të sharë besimet e tjera.
- Respektimi i mendimeve dhe i veprimeve të individëve, që kanë besime të ndryshme.
- T'i njohësh tjetrit plotësisht lirinë, që kërkon edhe për veten.

⁶ Po aty, f. 147 - 148.

⁷ Po aty, f. 65.

- Të mos përdoren premtimet e përfitimeve materiale dhe sociale për ndryshimin e lirisë shpirtërore të individëve të tjerë për të pranuar besime të tjera fetare. Kjo është shumë e rëndësishme të mbahet parasysh se, jo në pak raste, gjatë periudhës së tranzicionit, komunitete, shoqata e grupime të ndryshme fetare kanë përdorur ndihmat materiale nga jashtë Shqipërisë për të shtuar radhët e aderuesve. Një gjë e tillë nuk ndikon në ndërgjegjen fetare të individëve, por krijon aderues të pasinqertë dhe hipokritë. Le të kujtojmë këtu fjalët e Krishtit kundër hipokritëve. Jezusi nuk kënaqet me jashtësinë e sjelljes, por kërkon përputhshmërinë ndërmjet brendësisë së padukshme të ndërgjegjes dhe të ngacmimeve të dukshme të jashtme. Fjalët e tij kundër hipokrizisë morale karakterizohen nga ashpërsia, që shfaqet në shtatë mallkimet kundër skribëve dhe farisejve hipokritë: “Vij për ju skribë e farisej, shtiracakë, që u përngjani varrezave të zbardhura me gëlqere, që duken përjashta të bukura e përbrenda janë plot eshtra të vdekurish me gjithfarë ndyrësie. Kështu edhe ju përjashta njerëzve u dukeni të drejtë, kurse përbrenda jeni krejt hipokritë e padrejtësi” (Mt, XXIII, 27-28). Jezusi kërkonte moralisht dhe fetarisht nga njerëzit që ta adhuronin Zotin si nga brenda vetes dhe nga jashtë. Nga dashuria për njerëzit, ai u bën thirrje për përputhshmëri etike dhe shpirtërore me Ligjin, si dhe për pastrimin e vetvetes. “Përse shtrydhni myshkonjën e kapërdini gamilen!” Përse i kërkonti tjetrit atë që nuk bëni për veten?
- Kooperimi me komunitete e organizata të tjera fetare, ose jo, sa herë që qëllimi dhe metodat pranohen bashkërisht dhe në frymën e tolerancës.

Liria e fesë është një nga bazat themelore të shoqërisë. Ajo nënkupton që të ndalesh në rregullimin e çështjeve, që kanë të bëjnë me njerëzit dhe bindjet e tyre fetare. Ne duhet t'i pranojmë dallimet e njeri tjetrit dhe ta shikojmë tjetrin si një partner dhe jo si një kundërshtar. Kjo do të thotë se mund të konfrontohen pikëpamjet e njeri tjetrit me qetësi dhe qartësi, duke pohuar identitetin e vet, pa as më të voglën ndjenjë superioriteti. Zgjidhja nuk qëndron te kompromisi, por në respektimin e qënies njerëzore, qartësinë e parimeve që mbron. Liria fetare kurrë nuk mund të garantohet plotësisht, por ne duhet të përpiqemi që përpjekjet tona të mos e çënojnë zhvillimin e kësaj lirie, në përputhje me respektimin e lumturisë së të gjithëve.

Ndaj atyre, që glorifikojnë një fe në dëm të një tjetre ose që kërkojnë të favorizojnë një fe në dëm të një tjetre do të kufizohem të citoj një këshillë të Tokëvilit për rolin e fesë në një shoqëri demokratike, që ai e nxorri nga analiza e përvojës së revolucionit amerikan: “Providenca i ka dhënë çdo individ, kushdo qoftë ai, një shkallë të domosdoshme arsyeje që të mund të drejtojë vetveten për gjërat, që e interesojnë në mënyrë ekskluzive”. “Kur një fe çfardo, ka hedhur rrënjë të thella në gjirin e një demokracie, ruajuni ta trondisni; por ruajeni akoma më shumë, duke e konsideruar si trashëgimi shumë të çmueshme të shekujve aristokratikë; mos kërkonte t’ua u shkulin njerëzve opinionet e tyre të vjetra fetare për t’i zëvendësuar me të reja, nga frika se, në kalimin e një feje në një tjetër, shpirti gjendet në një moment bosh të besimit, dashuria për kënaqësitë materiale të shtrihet dhe t’a mbushë plotësisht... Besimi, në një parim jomaterial dhe të pavdekshëm, i bashkuar për një kohë me materien, është aq i domosdoshëm për madhësinë e njeriut, saqë prodhon më tej pasoja të bukura, kur nuk bashkon opinionin e kompensimit dhe të dënimeve dhe kufizohet në besimin se, pas vdekjes, parimi hyjnor brenda njeriut thithet nga Zoti ose gjallëron një krijesë tjetër”⁸.

2. Liria e fesë pas rënies së regjimit totalitar.

Pas rënies së regjimit totalitar grupet fetare filluan t’i rikthehen veprimtarive të tyre dhe të riorganizohen. Që në paketën kushtetuese të vitit 1991 rikonfirmohet natyra laike e shtetit, e përcaktuar që në vitin 1914, si dhe forma e rinjohjes së personalitetit juridik për komunitetet fetare. Kushtetuta u mbështet në trungun e traditës historike juridike të shtetit shqiptar e cila, që në vitin 1923, sipas profesor Giovanni Cimballo, “ka shfaqur një tipar dallues të saj, pluralizmin e besimeve fetare, tipar ky që e bën Shqipërinë një rast unik mes vendeve me shumicë islame”⁹. Dekreti i vitit 1923 për komunitetet fetare, që ka tërhequr vëmendjen e Cimbalos, shpall se “Çdo degë e Myslimanizmës si Sunizma,

⁸ Alexis de Tocqueville ; *De la démocratie en Amérique*, Flammarion, Paris, 1981, V. II, f. 182.

⁹ Giovanni Cimballo, *Pluralizmi i besimit dhe komunitetet fetare në Shqipëri*, Naimi, 2013, f. 157.

Bektashizma, Rufaizma, Halvetizma, Kadirizma, Sadizma e tjerat, ashtu dhe çdo degë e Krishtenizmit, si Katolikizma, Orthodhokizma, Protestantizma si dhe të gjitha degët e çdo feje tjetër, mund të organizohet në një shoqat fetare independente njana prej tjetrës”. Sipas tij, me këtë dokument, nuk kemi vetëm një fotografi statike të situatës ekzistuese, por shikimi hidhet edhe drejt së ardhmes. Për më tepër, te ky dokument përcaktohen se si duhet të jenë edhe raportet me qendrat e mëdha fetare jashtë Shqipërisë, ku theksohet se « Çdo shoqatë fetare mund të ketë me qendrat e mëdha fetare jashtë Shqipërisë vetëm lidhje shpirtërore dhe dogmatike.

Marrëdhëniet dhe korrespondencat mes tyre janë të lira, pa farë pengese nga qeveria”. Pra, marrëdhëniet ndërkombëtare të kulteve nuk janë të ndaluara, por kanë të bëjnë vetëm me çështje dhe veprimtari fetare, si garanci e pavarësisë kombëtare. “Këto tipare të veçanta të qytetërimit juridik dhe institucional, thekson Cimbalo, kjo përkujdesje kundrejt pluralizmit fetar dhe laicizmit të shtetit, i sigurojnë Shqipërisë atë stabilitet shoqëror që e ka mbrojtur nga luftërat etniko-fetare”¹⁰. Prandaj ai konkludon se, që në vitin 1923, “Shqipëria është i vetmi vend në Europë që harton normat për dhënien e personalitetit juridik komuniteteve fetare, çka përfaqëson shkallën më përparimtare të përpunimit të së drejtës europiane, duke dëshmuar aftësinë e saj për t’i hyrë në thelb debatit konstruktiv, aq të nevojshëm për themelimin e shtetit modern”¹¹. Kështu, të gjitha aktet juridike si ligji për shoqatat, fondacionet, kushtetuta e re e vitit 1998, si dhe krijimi i Komitetit shtetëror të Kulteve, kanë ndjekur këtë linjë, duke favorizuar lirinë e fesë dhe veprimtarinë e bashkësive fetare. Ky institucion, përveç kujdesit për ruajtjen e lirisë së fesë, mbarëvajtjen, bashkëpunimin, mirëkuptimin dhe tolerancën mes komuniteteve fetare, përta i takon çështjeve të edukimit, kërkon pëlqimin e Ministrisë së Arsimit në fushën didaktike, për programet e lëndëve të ndryshme dhe tekstet mësimore të fesë në shkolla, pasi ushtrimi i të drejtave dhe lirive fetare bëhet në respekt të rregullave të përgjithshme dhe me garancitë e nevojshme për respektin e lirisë së formimit vetjak të secilit. Ky institucion merr pëlqimin e qeverisë për mundësinë e hapjes së shkollave private dhe institucioneve shkollore, ku jepen mësim për fenë, duke mbajtur parasysh ndarjen administrative të territorit. Sigurisht, këto të drejta kërkojnë aq vëzhgim dhe garanci, sa vetëm qeveria, si shprehje e zërit të ligjëvënësit, mund t’i japë.

Kështu, nën këtë kuadër ligjor dhe institucional dhe me mbështetjen e Këshillit të Europës dhe Komisionit të Venecias u bë e mundur rilindja e jetës fetare të myslimanëve, bektashinjve, kishës katolike, asaj ortodokse, kishës protestante dhe grupeve të tjera. Marrëdhëniet e këtyre bashkësive me shtetin shqiptar rregullohen me marrëveshje të çdo komuniteti me shtetin. Pra, e ardhmja i përket pluralizmit dhe tolerancës, pasi kështu bëhet e mundur bashkëjetesë fetare, e cila duhet qeverisur nga një laicizëm i plotë.

Tashmë, që është hapur diskutimi mbi mësimin e fesë në shkollën publike, duhen mbajtur parasysh objektivat e dimensionit fetar në edukimin ndërkulturor. Edukimi ndërkulturor duhet të synojë tri objektiva të mëdha;

Tolerancën,

Reciprocitetin dhe

Frymën e qytetarisë

Toleranca mund të shihet në dy kuptime :

Në një kuptim, të tolerosh do të thotë të suportosh, me një farë distance, faktin se të tjerët të mund të jetojnë siç ata e mendojnë edhe pse nuk ndajnë të njëjtat vlera ose nuk i përkasin të njëjtit grup kulturor ose fetar. Sipas këtij kuptimi, toleranca është një proces i paqimit social, pak a shumë pasiv, që nuk nënkupton patjetër një respekt aktiv ndaj dallimeve, as edhe aftësinë për të diskutuar në arenën publike me të “tjerët”. Ne mund të jetojmë me të tjerët, pa ndarë asgjë me ta.

Në një kuptim të dytë, toleranca shkon më larg se të pranuarit që edhe të tjerët kanë të drejtën për të njëjtën liri, që gëzojmë dhe ne dhe që na i japin pushtetet e vendosura. Ky kuptim supozon se secili

¹⁰ Giovanni Cimbalo, vep. e cituar, f. 157.

¹¹ Giovanni Cimbalo, vep. e cituar, f. 43.

mund të mendojë se bindjet e tij janë të vërteta, të mira dhe të vlefshme për atë vetë, por se ato të tjerëve janë po ashtu të mira dhe të vlefshme në sytë e tyre dhe nuk i takon atij që t'i gjykojë.

Ky është një proces i gjatë dhe progresiv të të mësuarit, pasi bëhet fjalë për bindjet fetare, që bazohen mbi absoluten dhe jo mbi një konsensus social. Që një nxënës të mësojë e pranojë tolerancën, për pozitivitetin e saj, duhet të përballlet me pikëpamje, që ndryshojnë nga ato të familjes ose të grupit fetar, që i përket. Kjo qasje artikullohet në dy akse. Së pari, të ndërgjegjësohesh për zgjedhjet e ndryshme në jetë, si për të përmirësuar kulturën e përgjithshme, ashtu edhe për të kultivuar respektin për tjetrin. Larmia morale dhe fetare është një variabël sociologjik, që kërkon një ndërgjegjësim mbi përbërësit e një peisazhi social, që nuk është më homogjen. Së dyti, njohja e bindjeve të ndryshme fetare duhet t'i shërbejë të mësuarit për të respektuar të tjerët në një dinjitet të barabartë.

Reciprociteti ka të bëjë me aftësinë për të menduar e vepruar në mënyrë adequate, komplementare, që është një aftësi shoqërore për të bashkëpunuar e mirëkuptuar dhe për të mos i ofenduar të tjerët atje ku edhe ne nuk do të donim që të na ofendonin. Ky parim duhet të shfaqet e veprojë qysh në fëmijëri, kur një fëmijë jo besimtar përballlet me një fëmijë thellësisht besimtar. Pikërisht këtu fillon etika e marrëdhënieve shoqërore.

Fryma qytetare, në praktikë, ka të bëjë me respektimin e tjetrit dhe reciprocitetin në marrëdhëniet shoqërore, përmes një qëndrimi që mund të cilësohet fryma qytetare ose përgjegjësia qytetare. Ky nocion cilëson, më së pari, një qëndrim qytetar në jetën publike. Kjo nënkupton edhe edukimin e aftësive njohëse dhe kritike, si dhe moderimin në shprehjen publike të identitetit. Nga çasti që fëmija ka sigurinë se identiteti i tij pranohet brenda shkollës dhe mund të ketë mjetet e domosdoshme për të zhvilluar aftësitë për refleksion, moderimi nuk shikohet si sakrificë, por si një mënyrë për të shkëmbyer me të tjerët.

KREU II.

PËRVOJA EUROPIANE E EDUKIMIT DHE FESË

Problemet që lidhen me studimin e fesë në edukimin publik po bëhen çështjet më të diskutueshme se kurrë më parë edhe në planin ndërkombëtar. Në këtë diskutim janë përfshirë jo vetëm specialistët e fesë, por edhe politikanë, nëpunës civilë, OJQ dhe grupe të tjera brenda shoqërisë civile, si dhe edukatorët që merren me edukimin qytetar dhe edukimin ndërkulturor. Ky interes nuk duhet parë si pasojë e ngjarjeve sociale dhe politike të momentit, por i përmbajtjes së procesit të edukimit që përfshin mësimin për të ditur, mësimin për të bërë, të mësuarit për të jetuar së bashku dhe mësimin për të qenë vetvetja. Në këtë kontekst, edukimi fetar duhet të lidhet me të gjitha këto aspekte dhe sidomos më këtë të fundit.

1. Larmia fetare dhe edukimi qytetar

Roli i fesë në edukim është parë në mënyrë të ndryshme në shtetet europiane. Prandaj, edhe një vështrim krahasues i kësaj përvoje, do t'i shërbente zgjidhjes së problemit. Për shembull, në Gjermani, kishat kanë një përgjegjësi prej supervizori për edukimin fetar, por brenda një kuadri kushtetues për të drejta të barabarta dhe mosdiskriminues. Sistemi “konfesional” është i ndryshëm në Hollandë, ku shkollat kanë të drejtën për të mësuar fenë e sponsorit. Kemi dhe shembuj të tjerë, si rasti i Sllovakisë, ku shkolla mëson atë që pranohet si fe shtetërore, domethënë katolicizmin roman. Kualifikimi i mësuesve përcaktohet nga kisha në fjalë, në marrëveshje me ministrinë e arsimit dhe sportit.

Janë dhe sistemet jo-konfesionale ku fetë nuk kanë rol në edukimin publik. Për shembull, në edukimin publik në Francë, nuk ka subjekte që t'i kushtohen në mënyrë specifike studimit të fesë dhe çdo mësimdhënieje që mbulon fenë, përfshihet te historia ose filozofia dhe duhet të jetë informative. Suedia përfaqson një formë tjetër të modelit jo-konfesional. Ashtu si në Francë, nuk ka një impenjim të trupave fetarë në edukim, por në dallim nga situata në Francë, edukimi fetar shikohet më shumë në marrëdhënie me zhvillimin e fëmijëve dhe të rinjve. Ka edhe sisteme mikse, si ai në Angli dhe në Uells, ku shkollat publike kanë një formë të edukimit fetar, i cili synon paanasinë në trajtimin e fesë, ndërsa shkollat, që nuk sponsorizohen plotësisht nga shteti, mund të mësojnë fenë e trupit sponsorizues.

Për të kuptuar dallimin që ekziston në Europë, duhet parë edhe synimi në edukimin fetar. Dallimi bazohet në edukimin **me**, **rreth** dhe **nga** feja. Edukimi me fenë ka të bëjë vetëm me një traditë fetare dhe ka si objektiv që t'i aftësojë nxënësit se si të besojnë te feja ose të forcojnë besimin. Edukimi rreth fesë ka të bëjë me përdorimin e metodave përshkruese dhe historike dhe nuk ka synim as të forcojë apo të rrënojë besimin fetar. Edukimi nga feja synon t'i përfshijë nxënësit në përgjigjet e ndryshme ndaj fesë dhe çështjeve morale, pasi kështu ata do të përpunojnë pikëpamjet e veta në një mënyrë reflektive.

Kjo larmi përvojash shpejgohet nga fakti se marrëdhënia ndërmjet shkollës dhe fesë, ashtu si marrëdhënia ndërmjet shtetit dhe kishës, është çështje e identitetit nacional në çdo vend europian. Ndaj BE-ja nuk ka asnjë qasje uniforme ndaj mësimin fetar në shkollat publike.

Le të hedhim një vështrim të përgjithshëm, para se të ndalemi në disa raste të veçanta. Mësimi në shkollë rreth fesë është një tregues i fortë se si janë ndërtuar marrëdhëniet kishë – shtet dhe shkollë – fe brenda një kuadri nacional të dhënë. Kështu, në vendet ku identiteti nacional ka qenë i lidhur historikisht e fuqishëm me një konfesion të veçantë (si luteranizmi në Danimarkë, ortodoksia në Greqi apo katolicizmi në Itali), besimi fetar ka ndikuar dukshëm në edukimin shkollor. Madje, në disa vende, përcaktimi i qëllimeve të shkollës përfshin edhe dimensionin fetar. Le të marrim disa shembuj.

Kushtetuta greke, e cila është kornizuar “në emër të Trinisë së Shenjtë, bashksubstancial dhe i pandashëm” në nenin 3.1, përcakton se “feja dominuese në Greqi është ajo e Kishës Lindore Ortodokse të Krishtit” dhe e lidh zhvillimin e ndërgjegjes fetare të studentëve me ndërgjegjen nacionale të tyre: “Mësimdhënia përbën një mision fundamental të shtetit. Qëllimi i saj është edukimi moral, kulturor,

profesional dhe fizik i Helenëve, si dhe zhvillimi i ndërgjegjes nacionale dhe fetare dhe formimin e tyre si qytetarë të lirë dhe të përgjegjshëm” (Neni 16.2).

Në Britaninë e Madhe, ligji mbi arsimin i vitit 1988 shpall se tërë kurríkula e edukimit shkollor synon të promovojë “zhvillimin shpirtëror, moral, kulturor, mendor dhe fizik të studentëve në shkollë dhe shoqëri”. Fakti i përfshirjes së “zhvillimit shpirtëror” në listën e qëllimeve të edukimit tregon afërsinë e shkollës me edukimin fetar.

Në Gjermani, qëllimi i edukimit në disa Lande përcaktohet në lidhje me fenë. Kështu, në landin e Hesenit, misioni i edukimit në shkollën publike përcaktohet në lidhje me “traditat kristiane dhe humaniste”, ndërsa në Baden-Vyrtemberg, theksohet se arsimi duhet të ndikojë “në përgjegjësinë para Zotit dhe dashurisë së krishterë”.

Përsa i takon Italisë, Konkordati i vitit 1984, në nenin 9.2 shprehet: “Republika italiane, duke njohur vlerën e kulturës fetare dhe duke marrë parasysh faktin se parimet e katolicizmit janë pjesë e trashëgimisë historike të popullit italian vazhdon të sigurojë brenda sistemit shkollor mësimin në fenë katolike në shkollat publike jo universitare në të gjitha nivelet dhe tipet”.

Siç shihet prerogativat e shtetit në çështjet e edukimit shkollor theksohen ngado dhe, në disa vende, si Irlanda, kushtetuta thekson veçanërisht rëndësinë e të drejtës së prindërve në këtë fushë: “Shteti pranon se edukatori i parë dhe natyror i fëmijës është familja dhe premtori që të respektojë të drejtën dhe detyrën e patjetërsueshme të prindërve për të siguruar, brenda mjeteve të tyre, edukimin fetar dhe moral, intelektual, fizik dhe social të fëmijëve të tyre. 2. Prindërit janë të lirë të sigurojnë edukimim, qoftë privat, qoftë ai përmes shkollave private ose përmes shkollave të njohura ose të krijuara nga shteti”.

Duhet theksuar se edhe pse pushteti qëndror ushtron disa përgjegjësi në çështjet e edukimit, në shumë vende autoritetet rajonale dhe lokale luajnë një rol të rëndësishëm. Kështu, në Gjermani, edhe pse edukimi vendoset “nën supervizionin e qeverisë federale”, në fakt përgjegjësia u takon landeve. Kjo gjë është më e dukshme në Zvicër ku çdo kanton përbën një shtet më vete brenda Konfederatës Helvetike. Kështu, edukimi fetar në këto vende duhet studiuar në nivel rajonal.

Në këtë kuadër të përgjithshëm vlen të theksohet se dallimi ndërmjet shkollave publike dhe private nuk nënkupton dallimin ndërmjet shollave laike dhe fetare. Në Europë ka shkolla konfesionale dhe jo konfesionale, si dhe shkolla private shekullare. Në disa vende, si Belgjika, shtrirja e rrjetit të shkollave katolike ka ndikuar në edukimin publik. Neni 2 i protokollit të parë shtesë të Deklaratës Europiane për të Drejtat e Njeriut ndalon, ndërmjet të tjerash, çdo monopol shtetëror mbi edukimin: “Askujt nuk mund t’i refuzohet e drejta për edukim. Shteti, në ushtrimin e funksioneve, në fushën e edukimit dhe arsimit, duhet të respektojë të drejtën e prindërve për të siguruar një edukim dhe arsimim në përputhje me bindjet e tyre fetare dhe filozofike”. Megjithatë, nuk i vendoset shtetit ndonjë detyrim financiar kundrejt edukimit privat. Ajo që na intereson është çështja e mësimin fetar në shkollat publike jo konfesionale.

2. Sfidat e edukimit fetar

Pavarësisht larmisë së marrëdhënieve shtet – fe dhe shkollë – fe dhe pavarësisht larmisë teorike dhe ligjore të trajtimit të fesë në shkollë, që na paraqet hapësira europiane, ato ndeshen me sfida të përbashkëta. Shekullarizmi dhe shtimi i individëve, që deklarojnë se nuk i përkasin asnjë feje, fenomeni i akulturimit ndaj fesë, që haset te studentët dhe humbja e kontaktit me jetën fetare, ekzistenca e minoriteteve myslimane në shumë vende europiane, një pluralizëm fetar që shfaqet në shoqëritë europiane përmes prezencës të të gjitha llojeve të grupeve fetare dhe rrjeteve të tyre, të cilat janë burime të shkarjeve sektariste të gjithfarë lloji, si dhe ndërthurja e lidhjeve fe – politikë në konflikte të ndryshme ndërkombëtare, shfaqjet e antisemitizmit dhe islamofobisë, problemi i limiteve të paraqitjes fetare në kontekstin edukativ, janë çështjet me të cilat përballen shoqëritë europiane. Me një intensitet më të ulët këto probleme shfaqen edhe në shoqërinë tonë post-totalitare.

Régis Debray, me të drejtë, e fillon raportin e tij “Mësimi i faktit fetar në shkollën laike” për minis-

trinë franceze të arsimit me evidentimin e “akulturimit” fetar, me pyetjen që bëjnë të rinjtë përballë tablosë së Virgjëreshës së Botiçelit: Kush është kjo grua jo e re? Ky akulturim që prek të gjitha dijet duhet parë më gjerë. Prandaj, kur flet për rëndësinë e mësimit të faktit fetar në shkollën laike, ai thekson: “Qëllimi nuk është që të rivendoset ‘Zoti në shkollë’, por të zgjerohet itinerari njerëzor në rrugë të shumta, për aq sa *vazhdimësia kumulative*, që quhet gjithashtu *kulturë*, dallon llojin tonë shtazor nga të tjerët, me më pak shans. Traditat fetare dhe e ardhmja e Humaniteteve ndodhen në të njëjtën barkë. Nuk mund të përforcohet studimi i fetares, pa përforcuar studimin fare shkurt”¹². Pra, çështja e edukimit fetar nuk duhet parë e shkëputur nga përvetësimi i dijeve, i dijeve për jetën me qëllim që nxënësi të mbetet gjithmonë i civilizuar.

Ekziston gjithashtu edhe një konsensus europian rreth nevojës për të forcuar rolin e dijeve për fenë në edukimin shkollor publik. Në Rekomandimin 1720, aprovuar më 4 Tetor 2005, Asambleja Parlamentare e Këshillit të Europës deklaronte si më poshte:

“6. Edukimi është thelbësor për të luftuar injorancën, stereotipet dhe moskuptimin e feve. Qeveritë duhet, gjithashtu, të bëjnë më shumë për të garantuar lirinë e ndërgjegjes dhe shprehjen fetare, për të inkurajuar mësimin fetar, për të promovuar dialogun me dhe ndërmjet feve dhe për të nxitur shprehjen kulturore dhe sociale të feve.

7. Shkolla është një element i rëndësishëm për edukimin dhe formimin e aftësive kritike të qytetarëve të ardhshëm dhe, gjithashtu, për dialogun ndërkulturor. Ajo do të hedhë themelet e sjelljes tolerante bazuar në respektin për dinjitetin e çdo qenie njerëzore. Shkolla do të duhet t’u mësojë studentëve historinë dhe filozofinë e të gjitha feve kryesore në mënyrë të matur dhe objektive, duke respektuar vlerat e Konventës europiane për të Drejtat e Njeriut, dhe do të luftojë fanatizmin në mënyrë efektive. Është thelbësore që të kuptohet historia e konflikteve politike nën emrin e fesë.

8. Të kuptuarit e fesë është pjesë integrale e kuptimit të historisë së njerëzimit dhe qytetërimeve të tij. Ky të kuptuar është tërësisht i ndryshëm nga besimi në një fe të veçantë ose nga praktikimi i riteve të saj. Edhe në vendet, ku një besim predominon dukshëm, duhet mësuar origjina e të gjitha feve dhe jo të privilegjohej një fe ose të promovohet proselitizmi”.

Tri modelet kryesore të mësimit të fesë në Europë

Pavarësisht larmisë së përvojave të mësimit të fesë në shkollë, në Europë mund të evidentohen tri kategori; 1) vende ku nuk ka mësime feje në shkollë, 2) vende me mësime fetar konfesional, 3) vende me mësime fetar jo konfesional.

Silvio Ferrari, jurist italian, në një studim për këtë çështje, na jep një përmbledhje të edukimit fetar konfesional në Europë. Mësimi fetar organizohet dhe kontrollohet nga komunitetet fetare, të cilat ngarkohen me zgjedhjen dhe trajnimin e edukatorëve, hartimin e kurrikulave dhe aprovimin e materialeve (Austria, Belgjika, Spanja, Greqia, Malta, Polonia, Portugalia, Republika Çeke). Në disa vende (për shembull, Hungari, Itali, Letoni, Lituani, Gjermani, Finlandë), shteti dhe bashkësitë fetare kooperojnë në zgjidhjen e çështjeve të mësipërme. Në këto sisteme, mësimi fetar kërkon një certifikim nga bashkësitë fetare (kështu ndodh në Austri, Belgjikë, Gjermani, Spanjë, Greqi, Hungari, Itali, Letoni, Lituani, Luksemburg, Maltë, Poloni, Portugali, Republika Çeke dhe Sllovaki). Zakonisht, mësimi fetar është një lëndë shkollore me zgjedhje. Atje ku kjo është e detyrueshme, studentët kanë të drejtë të marrin një përjashtim (Gjermani, Austri, Qipro, Finlandë, Greqi, Maltë, Sllovaki). Mësimi fetar konfesional është lëndë që, nga pikëpamja organizative dhe ekonomike, mbështetet nga shteti (i cili paguan mësuesit dhe parashikon lokalitetet dhe kohën). Por ky organizim shtetëror është selektiv dhe vetëm disa fe mund të mësohen në shkollë. Kështu, çështja e kritereve të zgjedhjes përbën një problem. Në këto sisteme, çdo vend mund të përcaktojë se cila fe duhet të mësohet në shkollë. Për ta bërë këtë, shumë vende përdorin kritere historike dhe statistike. (tani Spanja njih besimin katolik, protestant, hebre dhe mysliman, sipas rëndësisë së tyre historike). Në vendet me dy besime (si Zvicra ose Gjermania) shihet një prirje e kurseve ekumeneke protestante dhe katolike. Ndërsa mësimi fetar konfesional përfshin, kryesisht, studimin e fesë

¹² Régis Debray, *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*, Odile Jacob, Paris, 2002, f. 16.

në përgjithësi edhe pse kjo filtrohet përmes një mësuesi të trajnuar në një traditë fetare të veçantë. Duhet theksuar se mësuesit janë të detyruar të marrin parasysh dëshirat e studentëve të tyre, të cilët edhe mund të largohen nga auditori, në se kurset nuk u përgjigjen pritshmërive të tyre. Kështu, presioni i pjesëmarrjes ndikon një lloj drejt një shekullarizmi, si dhe në diskutime mbi çështje ekzistenciale, që u interesojnë të rinjve në ditët e sotme.

Kategoria e tretë ka të bëjë me edukimin fetar jo konfesional. Kjo përvojë haset, sidomos, në vendet europiane veriore protestante. Në këto vende, mësimi fetar në shkollë ka qenë konfesional, edhe pse bëhej nën drejtimin e shtetit dhe jo të kishës (lidhej me kishat nacionale luteriane). Por, me kalimin e kohës edhe në këto shtete, shekullarizmi e ka transformuar gradualisht këtë mësim konfesional në jo konfesional. Kështu, në Suedi, edukimi fetar, që në fillim kishte qenë mësimi në besimin protestant, u ndryshua në “mësim mbi krishtërimin” (1919), “studimi i krishtërimin” (1962), “studimi i fesë (1969) dhe, së fundi, në “edukim mbi çështjet e jetës dhe të ekzistencës” (1980). Suedia përfaqëson një shembull karakteristik të shekullarizmit të mësimin konfesional nga brenda. Një zhvillim të ngjashëm kemi në kantonet e Zvicrës, në Zyrih dhe Lugano, si dhe në landin gjerman të Hamburgut, ku u arrit në kursin “edukimi fetar për çdo njeri”. Në Angli dhe në Uells, një “mësim fetar” konfesional kaloi drejt një mësimi jo konfesional, “edukimi fetar multibesimtar”, me programe që përfshijnë elementë të traditave fetare tradicionale, që janë prezent në vend; shumë programe përfshijnë krishtërimin, në format e tij të ndryshme, së bashku me judaizmin, islamin, hinduizmin, budizmin dhe fenë sike. Gjithashtu, që nga zbatimi i ligjit të vitit 1988, ka kërkesa që edukimi fetar në shkollat e financuara nga shteti të jetë pluralist dhe jo konfesional.

Për këtë qëllim janë përgatitur edhe qasje të ndryshme pedagogjike. Tiparet e edukimit fetar jo konfesional mund të përmbliken si më poshtë:

Edukimi fetar organizohet dhe kontrollohet nga shteti, i cili ka përgjegjësinë e trajnimit dhe shpërbimit të mësuesve, përcaktimin e kurrikulës dhe aprovimin e materialeve, (mundësisht, si në rastin e Mbretërisë së Bashkuar në konsultim me bashkësitë fetare). Në këto vende, edukatorët nuk kërkojnë një certifikatë nga bashkësitë fetare. Mësimi fetar është i detyrueshëm, por është i mundur edhe përjashtimi. Karakteri jo konfesional i kurseve nuk e përjashton theksimin që bëhet ndaj krishtërimin (si në rastin e Danimarkës dhe Mbretërisë së Bashkuar). Ligji i vitit 1988 specifikon se edukimi fetar duhet të reflektojë faktin se traditat fetare të Britanisë së Madhe janë kryesisht të krishtera, duke përfshirë në kurrikul praktikën e feve të tjera të mëdha, që përfaqësohen në vend. Në Danimarkë, shihet prioriteti ndaj krishtërimin, sidomos në shkollën e mesme, por kurrikula është e hapur edhe ndaj pluralizmit fetar.

3. Modele të ndryshme europiane të mësimin fetar në shkollë.

Pas kësaj paraqitje të përgjithëshme të larmisë së mësimin fetar në Europë le të ndalemi më në detaje mbi përvoja të disa shteteve.

Mësimi fetar në Gjermani¹³ mund të kuptohet, duke mbajtur parasysh dy faktorë; vendi i fesë në shtetin shekullar në planin juridik dhe, së dyti, pesha e saj. Historia e Gjermanisë ka qenë karakterizuar nga lidhje të ngushta ndërmjet shtetit dhe fesë deri në fillim të shek. XX. Që nga Kushtetuta e Vajmarit (1918 – 1919) dhe, sidomos, që nga ligji themeltar (1949), Gjermania është ndarë me këtë të kaluar. Sot ajo është një shtet shekullar, filozofikisht neutral dhe i hapur ndaj fesë. Neni 4/1 shpall se “liria e besimit dhe ndërgjegjes dhe liria për të shprehur besimet fetare dhe filozofike janë të paprekshme” dhe pika 2 shpall se “liria e ushtrimit të kultit është e garantuar”. Në Gjermani, e drejta themelore mbi lirinë e fesë garantohet nga kushtetuta dhe shteti është neutral nga pikëpamja filozofike. Ky neutralitet imponon marrjen parasysh të fesë dhe nuk justifikon kontrollin ndaj vlerave kulturore dhe bindjeve të shoqërisë. Liria e fesë, e garantuar juridikisht, nuk nënkupton vetëm lirinë për të patur ose jo një fe (liria negative e fesë), por edhe atë për të zgjedhur fenë që do (liria positive e fesë). Kjo i imponon shtetit lënien e hapsirës për ushtrimin e bindjeve fetare dhe zhvillimin e person-

¹³ Për rastin e Gjermanisë ne kemi bazuar në studimin e Peter Schreiner : « La religion à l'école en Allemagne », në Revue Internationale d'éducation, CIEP, 2004.

alitetit të individit në planin filozofiko – fetar. Mësimi i fesë në arsimin publik i shërben individit për garantimin e ushtrimit të një të drejte themelore. E njejta çështje shtrohet edhe kur flitet për vlerën, që i duhet dhënë fesë në arsimin publik.

Ndarja e kishës nga shteti, e sanksionuar me ligj, favorizon autonominë dhe pavarësinë e shtetit dhe të bashkësive fetare, duke i ndarë në planin e organizimit të institucioneve të tyre. Ndërkaq, në Gjermani, ekzistojnë “gjurmë” të kooperimit ndërmjet shtetit dhe bashkësive fetare, që vijnë që nga historia dhe që ruhen akoma. Një shembull për këtë janë fakultetet e teologjisë në universitetet gjermane ose mësimi i fesë si disiplinë më vete në arsim, si dhe rite të tjera. Mësimi i fesë dhe pjesëmarrja e bashkësive fetare në përcaktimin e përmbajtjes së këtyre aspekteve e dëshmojnë këtë. Për më tepër, përvoja e dhimbshme e totalitarizmit ka bërë që populli gjerman ta shikojë si detyrë dhe ta shkruajë “përgjegjësinë e tij përpara Zotit dhe njerëzve”, siç thuhet në preambulën e Kushtetutës.

Bashkësitë fetare e ndjekin nga afër evolucionin e shoqërisë civile. Shoqëria civile është një sferë, ku aksioni social vendoset ndërmjet ekonomisë dhe shtetit, me një interes të shtuar për institucionet laike. Kisha protestante po zë gjithnjë e më shumë një vend si “institucion i ndërmjetëm” në shoqërinë civile, brenda një trekëndëshi shtet – kishë – shoqëri dhe synon që të kuptohet si e tillë. Nga ky kontekst dalin tri karakteristika; larmia e elementëve të bashkuar në një shoqëri civile, autonomia e institucioneve dhe organizatave të ndryshme dhe sensi dhe kurajoja qytetare, domethënë prirja e qytetarëve për t’u investuar personalisht në mbajtjen dhe rinovimin e shoqërisë civile. Ndikimi i kishës në shoqëri dhe përgjegjësia e saj duket në fushën e edukimit, në luftën që ajo zhvillon për drejtësinë dhe në detyrën e saj të përkujdesjes.

Feja dhe bashkësitë fetare në sistemin edukativ

Vendi i fesë dhe roli i bashkësive fetare në jetën shoqërore mund të kuptohen përmes tre shembujve; themelet ligjore të sistemit edukativ, pluralizmi i mësimdhënies dhe mësimi fetar në shkollat publike.

Mbi bazën e marrëdhënies që ekziston ndërmjet shtetit dhe fesë dhe në përputhje me ligjin themel-tar, rëndësia dhe orientimi fetar është integruar në ligjet shkollore të 16 landeve të Gjermanisë. Për shembull, në Bavari, objektivi i edukimit “është respekti për Zotin” ose “konsiderimi i bindjeve fetare”; në Baden-Vyrtemberg, edukimi dhe formimi bëhen “në ndërgjegjen për Zotin dhe në dashurinë e krishterë për të afërmin tënd” dhe, në Hesën, qëllimi edukativ i shkollës bazohet në “traditën humaniste dhe të krishterë”. Shërbimet fetare në shkollë, për të celebruar fillimin dhe mbarimin e vitit shkollor ose çdo formë të shërbimit pastoral, janë rrënjësor në peisazhin shkollor të shumë rajoneve.

Një vend tjetër, ku duket përgjegjësia edukative e bashkësive fetare, është mësimi privat. Shkollat katolike dhe protestante përfaqësojnë pjesën më të madhe të shkollave jo publike në Gjermani. Besimet e tjera (islami dhe judaizmi) ekzistojnë në mënyrë të izoluar. Bashkësitë fetare marrin pjesë drejtpërdrejt në sistemin edukativ publik në shkolla, veçanërisht në edukimin fillor dhe formimin e përgjithshëm. Pas viteve ’90, pas rënies së murit të Berlinit, në isht RDGJ u hapën shumë shkolla protestante me nxitjen e prindërve, të cilët donin që fëmijët e tyre të merrnin një edukim tjetër nga ai që kishin marrë më parë. Sipas Schreiner, numërohen 980 shkolla protestante me 141000 nxënës dhe 1146 shkolla katolike me 370000 nxënës. Këto shkolla janë ilustrim i garancisë kushtetuese, në kuptimin se shteti nuk ka monopolin shkollor, shprehje e pluralitetit të arsimit publik dhe privat. Megjithatë, nga pikëpamja sasiore, këto shkolla private zenë 6%, por me tendencë rritjeje këto vitet e fundit. Për më tepër, ekzistojnë një numër i madh çerdhesh për fëmijë të drejtuara nga Kishat.

Në debatin për ndarjen e kishës nga shteti, çështja e mësimi fetar ishte në qendër të debatit. Për një periudhë të shkurtër mësimi fetar u hoq nga shkollat publike. Kisha ndoqi një rrugë tjetër, duke favorizuar hapjen e shkollave konfesionale, ku bëhej mësimi i fesë. Për zbutjen e kësaj ndarjeje u pranua “mësimi simultant” në shkollë, domethënë një shkollë publike, ku bëhej mësim fetar protestant, katolik, hebre dhe të tjera. Kjo zgjidhje u pranua që në krijimin e Republikës Federale Gjermane, dhe u fiksua te Kushtetuta e 1949-ës. Në nenin 7/3 të kësaj kushtetute thuhet se mësimi fetar është një “çështje e mësimi të rregullt”. Që atëherë edukimi fetar u fut në të gjithë sistemin shkollor, përfshirë dhe atë publik, “në përputhje me parimet e bashkësive fetare”, që mund edhe të mos ishin të krishtera.

Në disa lande ka kurse të mësimit hebre ose ortodoks, kurse mungesa e organizimit juridik të bashkësive myslimane e bën të vështirë futjen e kurseve të fesë myslimane, që gjithsesi konsiderohet e domosdoshme. Statusi i kurseve të mësimit fetar fiksohet nga landet përkatëse, të cilët punojnë në bashkëpunim me bashkësitë fetare. Kooperimi ndërmjet shtetit dhe kishës, në lidhje me mësimin fetar, për gjermanët nuk përbën çënim të parimit të ndarjes së fesë nga shteti. Filozofikisht shteti është neutral (neni 4 i Ligjit themelor); askush nuk mund të jetë viktimë për shkak të përkatësisë fetare. Kështu, shteti nuk mund të diktojë, as të përcaktojë përmbajtjen e kurseve të mësimit fetar. Ky funksion i është deleguar bashkësive fetare. Ato e “lehtësojnë” shtetin nga një detyrë, që nuk mund ta realizojë. Koncepti i përmbajtjes së mësimit fetar në shkollë në kompetencë të bashkësive fetare, duke ia lënë përgjegjësinë e përgjithshme sistemit edukativ shtetit, i lejoi Gjermanisë të mbajë mësimin fetar në shkollë edhe pas ndarjes së kishës nga shteti. Shteti njeh vlerën edukative të fesë në tekstet në fjalë, duke iu nënshtuar parimit të neutralitetit filozofik dhe nuk ndërhyr në çështjet e kuptimit të fesë. Kjo mënyrë ecurie kur ekzistonin vetëm protestantizmi dhe katolicizmi, por, kur shoqëria po bëhej multikulturore, atëherë dolën sfida të reja. Sfida është se a duhet vazhduar t’u jepet një mësime fetare fëmijëve të besimit hebre, ortodoks dhe mysliman?! Problemi është më i mprehtë për mësimin e fesë për fëmijët myslimanë.

Janë propozuar disa variante për fëmijët, që nuk marrin pjesë në kurset e mësimit fetar. Për të zëvendësuar kurset e fesë, disa lande, që në vitet ’70, kanë futur kurse të etikës (Baden-Vyrtemberg, Hesën, Renani-Palatinat, Saksë, Saksë-Anhalt), për vlerat dhe normat (Saksonia e poshtme), filozofi praktike (Brema, Shlezvig-Holshtain, Maklembur-Pomerani, Renani-Vestafali). Trajtohen edhe çështjet fetare, por më shumë në aspektin informative, duke mbajtur distancë nga një pozicionim i caktuar. Deri në moshën 14 vjeçare vendosin prindërit për lënien apo heqjen e fëmijëve të tyre nga mësime fetare, më pas, vendimi për këtë u lihet vetë të rinjve.

Mësimi i fesë në shkollë justifikohet për shumë arsye. Justifikohet nga rëndësia historike dhe kulturore e krishtëritimit, për gjetjen e pikave të referimit në shoqërinë aktuale (për shembull, pika referimi në lidhje me festat dhe ritet fetare, ose pika referimi kulturore në tërësinë e saj, me besimet dhe qytetërimin e saj), përmes modeleve antropologjike (prirjet e njeriut ndaj transcendencës), nga perspektiva e zhvillimit psikologjik drejt evolucionit fetar, që nga fëmijnia ose adoleshenca (e drejta e fëmijës për një fe) dhe, së fundi, nga liria pozitive e fesë, ashtu siç shprehet te Ligji Themelor.

Si edhe në vende të tjera europiane, edhe në Gjermani çështja e mësimit fetar në shkollë është bërë objekt debatesh. Ndarja e këtij mësimi, sipas konfesioneve, është vënë në diskutim për arsye teologjike. Argumentimi bazohet mbi domosdoshmërinë e një kooperimi ekumenik për një mësime sipas konfesioneve. Kisha evangjeliqe kërkon një model, ku konfesionet të kooperojnë dhe mësime fetare të jetë mbi konfesional. Kisha katolike është më e tërhequr edhe pse ekzistojnë kooperative zyrtare në nivelin rajonal. Debate ka edhe mbi prezencën e kryqeve në shkolla, si dhe me mbulimin e grave myslimane.

Edukimi fetar në Austri¹⁴

Tipi i qeverisjes	Republike federale	
Popullsia	8 184 691	
Përkatësia fetare	Katolikë	73.6%
	Protestantë	4.9%
	Myslimanë	4.2%
	Të tjera	3.5%
	Të paspecifikuar	2.0%
	Pa asnjë fe	12.0%

Për një kohë të gjatë Austria njihet si një vend katolik, por, më pas, si pasojë e zhvillimeve të perandorisë Austro – Hungareze dhe migracioneve, tashmë ka edhe protestantë, myslimanë, ortodoksë, hebrej dhe të tjerë.

Për të kuptuar mësimin në shkollë të fesë në Austri duhen mbajtur parasysh bazat historiko legale. Në 1774, reforma shkollore e Maria Terezës ia delegoi mbikqyrjen e edukimit dhe shkollave Kishës Katolike Romane. Në vitin 1886 shteti mori përgjegjësinë e edukimit dhe të shkollave, duke ia lënë përgjegjësinë edukimit fetar kishës. Që prej asaj kohe ky proces njihet si mësimi i fesë në shkollë.

Austria është një shtet shekullar. Ajo është neutrale ndaj fesë. Kushtetuta garanton lirinë e fesë në dy mënyra; lirinë nga feja (liria negative e fesë) dhe lirinë për fe (lirinë pozitive të fesë). Në rastin e dytë, shteti parashikon hapësirë për aktivitetet fetare, si dhe u lejon individëve dhe bashkësive fetare të shprehin besimet e tyre. Edhe pse kisha është e ndarë nga shteti, ka elemente të marrëveshjeve ligjore, që parashikojnë kooperim në fusha të ndryshme. Një nga këto fusha është edukimi fetar në shkollë. Korniza për edukimin fetar përcaktohet në konkordatin ndërmjet Austrisë dhe Vatikanit më 1936, si dhe ligjit federal të 1949 në lidhje me edukimin fetar në shkollë. Ky ligj e përcakton edukimin fetar si “një lëndë të zakonshme në shkollë”, por ajo ç’ka mësohet në të është përgjegjësi e bashkësive fetare. Pra, edukimi fetar është, njëherësh, detyrë dhe çështje e shtetit ashtu si çdo lëndë tjetër në sistemin edukativ publik. Nga ana tjetër, përmbajtja e mësimdhënies, akreditimi i mësimi fetar dhe tekstet janë përgjegjësi e bashkësive fetare. Ideja kryesore është “kisha në shkollë”. Shteti është përgjegjës për kushtet e përgjithshme.

Edukimi fetar bëhet në të gjitha shkollat e detyrueshme: në shkollën fillore dhe në të gjitha tipet e shkollave të mesme në bazë të dy kushteve:

1) edukimi fetar në Austri është një sistem konfesional. Besimi i studentëve, i mësuesve të edukimit fetar dhe tipi i edukimit fetar duhet të korrespondojnë.

2) Normalisht, shteti parashikon dy leksione në javë, por, nëse ka më pak se dhjetë studentë (minimum tre studentë), bëhet një leksion në javë. Në Austri njihen 13 kisha dhe bashkësi fetare. Kështu, e drejta për edukim fetar nënkupton se nxënësit zgjedhin edukimin fetar. Për këtë duhet deklaratë formale nga prindërit (për fëmijët nën 14 vjeç, ose nga vetë fëmijët). Në disa gjimnaze, kush nuk zgjedh edukim fetar, duhet të zgjedhë një subjekt alternativ të quajtur Etikë. Të gjitha kurrikulat, me përjashtim të edukimit fetar, përcaktohen nga ministrinë e edukimit. Përgjegjës për programin e edukimit fetar janë bashkësitë fetare. Ato autorizojnë edhe tekstet. Meqë nxënësit i marrin tekstet falas nga shteti, për tekstet e edukimit fetar shteti përcakton çdo vit një buxhet limit për çdo nxënë, kurse shkolla vendos se me cilin tekst do të punohet.

¹⁴ Bazuar në studimin e Helmar-Ekkehart Pollit, Religious Education in Austria, në *Religious Education in Europe*, iko, Norway, 2007, f. 19 – 24.

Përfaqja ndaj mësimit fetar bazohet në karakterin konfesional të mësuesit, nxënësit dhe përmbajtjes. Vetëm nxënësit, që nuk i përkasin një bashkësie të pranuar zyrtarisht, mund të ndjekin një edukim fetar duke e zgjedhur vetë. Megjithatë, edukimi fetar në shkollë nuk është një hyrje në besimet e tyre respektive. Ky edukim synon t'i mbështesë nxënësit në mënyrën e tyre të mendimit dhe të jetuarit në një botë pluraliste dhe post moderne. Prandaj, pjesë të rëndësishme të përmbajtjes së lëndës janë tema ekumenike dhe në lidhje me fetë botërore. Edukimi fetar mund të zgjidhet edhe si një lëndë për provim.

Mësuesit për edukimin fetar janë të papërgatitur për disa nivele shkollore. Së pari, ka mësues të edukimit fetar për shkollën fillore, për shkollën e mesme dhe për shkollat për fëmijë me aftësi të kufizuara. Ka dy mënyra për t'u bërë mësues. Njëra, është trajnimi në një akademi për mësuesit e edukimit fetar (6 semestra). E dyta, është një trajnim normal mësuesish dhe kurse shtesë për edukimin fetar (edhe ky 6 semestra), por këto kurse shtesë janë vetëm për mësues me kohë të pjesëshme. Nëse dikush do të bëhet mësues me kohë të plotë, ai duhet të trajnohet në akademi për edukim fetar dhe të pajiset me një diplomë për edukim fetar. Mësuesit e edukimit fetar në gjimnaz dhe në shkollat e larta profesionale nga klasa e 5-të tek e 12-ta dhe, respektivisht, nga e 9-ta te viti 13 i shkollës.

Ka dy mënyra për t'u bërë mësues i edukimit fetar në këtë nivel. E para, është studimi teologjik, që përfundon me një shkallë që quhet Magjistër (niveli Master). Mënyra e dytë, është trajnimi universitar për t'u bërë mësues i shkollës së lartë për edukim fetar dhe një lëndë të dytë. Trajnimi në universitet shoqërohet edhe me një vit trajnim praktik në shkollë. Këta mësues kanë të gjitha të drejtat dhe detyrat si mësuesit e tjerë dhe e marrin pagën nga shteti. Por ata kanë dy autoritete mbikqyrës, nga autoritetet shtetërore, që është një mbikqyrje formale nga autoritetet e kishës për përmbajtjen e mësimit. Për shembull, drejtori i shkollës duhet të sigurojë kushte të mira për mësime të mësimdhënien, por vlerësimi i cilësisë së punës së mësuesit është përgjegjësi e autoriteteve të kishës.

Përveç sistemit publik ka edhe shkolla private konfesionale. Shumica e këtyre shkollave janë katolike, por ka edhe protestante, hebreje dhe myslimane. Mësimi fetar bëhet në përputhje me programet e shkollave publike të shtetit federal, por dimensionin fetar ze një pjesë më të madhe se në shkollat shtetërore. Shkollat katolike dhe protestante dhe, në teori edhe shkollat myslimane, janë të hapura për nxënësit nga besime të tjera. Shkollat hebreje janë vetëm për nxënës hebrej.

Edukimi fetar në Itali¹⁵

Tipi i qeverisjes	Demokraci parlamentare	
Popullsia	8 184 691	
Përkatësia fetare	Katolikë	85.0%
	Protestantë	0.9%
	Ortodoksë	0.9%
	Myslimanë	1.5%
	Hebrej	0.05%
	Të tjera	12.1%

Le të ndalemi në bazat historike dhe ligjore të edukimit fetar (IRC, *Insegnamento della Religione Cattolica*) në Itali. Në Itali edukimi fetar nuk është subjekt i detyrueshëm në kurrikul. Ligjërisht nuk bazohet as te kushtetuta, as te ndonjë ligj shtetëror. IRC bazohet në një konkordat ndërkombëtar ndërmjet Republikës italiane dhe Vatikanit dhe mbi marrëveshjet ndërmjet shtetit dhe besimeve të njohura nga shteti. Aktualisht, në shkollë ekziston vetëm IRC bazuar në një konkordat të ri nga viti 1984. Minoritetet e tjera fetare, që kanë marrëveshje me shtetin nuk kanë kërkuar mësim fetar në

¹⁵ Bazuar në studimin e Flavio Pajer, Religious Education in Italy, në *Religious Education in Europe*, iko, Norway, 2007, f. 115 – 120.

shkollat shtetërore, por janë të lira të fillojnë në shkollat e tyre. Shteti italian është shtet laik. Kisha katolike ka të drejtë të ketë shkollat e veta, por nuk ka të drejtë për financim shtetëror. Në fakt, rrejtji i shkollave katolike zë vetëm 5% të nxënësve dhe numri është në rënie. Kjo nënkupton se shumica e familjeve katolike, nëse ato duan një edukim fetar katolik për fëmijët e tyre, duhet ta kërkojnë atë te shollat shtetërore. Nga ana tjetër, kisha katolike e ka forcuar ndikimin brenda familjeve dhe në kishat lokale. Për shumë të rinj, edukimi fetar realizohet nga lëvizjet rinore mjaft të organizuara dhe të sponsorizuara nga kishat. Sistemi universitar nuk ka fakultet teologjik që nga viti 1873, kur ato u mbyllën. Edhe Universiteti katolik i Milanos nuk ka një fakultet teologjik. Përveç Fakultet Valdez të Teologjisë, nëntë nga fakultetet teologjike i përkasin universiteteve pontifikale internacionale të vendosura në Romë dhe dhjetë e kanë autoritetin nga Konferenca Episkopale Italiane.

IRC është një subjekt me zgjedhje për studentët, por shkollat mund ta ofrojnë atë brenda orëve të kurrikulës së rregullt: 60 orë në vit në arsimin parashkollor, 2 orë në javë në shollën fillore dhe një orë në javë në shkollat e mesme (niveli i parë dhe i dytë). Zgjedhja bëhet nga prindërit për fëmijët nën 14 vjeç dhe nga vetë studentët, kur e kanë kaluar këtë moshë. Vendimi merret çdo vit, kur fëmija regjistrohet në shkollë. Studentët marrin një raport, që nuk është i krahasueshëm me disiplinat e tjera dhe nuk ndikon në karrierën shkollë. Tekstet e këtij edukimi duhet të aprovohen nga autoriteti kishtar. Nuk ka ndonjë subjekt ose aktivitet tjetër detyrues për nxënësit, që nuk marrin pjesë në edukimin fetar katolik. Në disa shkolla ofrohen aktivitete, por janë iniciativa lokale. Qasja e IRC është konfesionale. Drejtohet nga kisha katolike romane dhe jepet mësim nga mësues katolikë, mbi bazën e programeve mësimore në përputhje me vizionin e traditës së krishterë. Institucionet kishtarë katolike; a) vendosin mbi programin nacional, b) rekrutojnë mësuesit e edukimit fetar, c) aprovojnë mësuesit, d) aprovojnë tekstet në përputhje me programin.

Përmbajtja e IRC përfshin aspekte historike, biblike, dogmatike dhe etike, që pasqyrojnë besimin katolik, por ky mësim nuk nënkupton besimin ose anëtarësinë e studentit te kisha dhe qëllimi nuk është të mësohet besimi ose të ofrojë ndonjë lloj eksperience fetare. IRC është konfesional përse i takon përmbajtjes: edhe materiali mësimdhënës është po ashtu konfesional, por qëllimet edukative janë jo konfesionale. Në fakt, tekstet janë normative, janë skolastike, që nënkuptojnë një natyrë kulturore, informative, kritike dhe jo pastorale ose katekiste. Gjithashtu, edhe studentët që nuk i përkasin besimit katolik, mund të marrin pjesë në këtë edukim, sikurse dhe studentët katolikë mund të largohen prej tij, përderisa kjo lëndë është me zgjedhje. Qasja didaktike është kryesisht hermeneutiko – antropologjike dhe më pak historiko – kulturore. Studimi i Biblës është pjesë e kurrikulës, por nuk i jepet vend qendror. Në shkollat e mesme nxënësit preferojnë që të zgjedhin pjesë nga programi, që fokusohet në çështjet mbi jetën dhe problemet ekzistenciale. Programi i ri parashikon dije edhe për fetë e tjera, i cili nuk është sipërfaqësor si në të kaluarën.

Problemi i mësuesve.

Në sistemin parashkollor dhe shkollat fillore, mësuesi mund të japë këtë lëndë në qoftë se do ta japë dhe nëse ka kualifikimin e domosdoshëm për ta bërë atë. Nëse jo, atëherë emërohet një mësues i vçantë. Në shkollën e mesme, niveli i parë dhe i dytë, kërkohet një mësues specialist. Kushdo që do e japë këtë lëndë aprovohet nga autoriteti kishtar lokal. Mësuesit e marrin formimin bazë në institutet rajonale të shkencave fetare. Këto janë nën drejtimin e kishës. Koha e studimit është tre vjet, për shkollat fillore dhe pesë vjet për mësuesit e shkollave të mesme. Parashikohet edhe një trajnim i vazhdueshëm, seminare dhe worshope, që organizohen nga qendra teologjike ose pedagogjike nga dioqezat. Mësuesi i edukimit fetar paguhet nga administrata shtetërore, si çdo mësues tjetër. Në vitin 2004, mësuesi i edukimit fetar fitoi të njëjtin status juridik me përcaktimin e kualifikimeve hyrëse. Përse i takon shkollave private, rregullat janë të njëjta si në shkollat publike. Ka vetëm ndryshime të vogla si, për shembull, dy orë në javë edukim fetar në vend të një ore, siç është në arsimin publik dhe pjesëmarrja e detyrueshme e të gjithë nxënësve në shkollat konfesionale. Aspekteve pastorale u jepet më tepër prioritet se aspekteve kulturore dhe mësuesit nuk kanë të njëjtin kualifikim, siç kërkohet në shkollat shtetërore. Rajonet e Trentos dhe të Bolzanos kanë disa ndryshime nga pjesa tjetër e Italisë.

Edukimi fetar në Greqi¹⁶

Tipi i qeverisjes	Demokraci parlamentare	
Popullsia	10 668 354	
Përkatësia fetare	Grekë ortodoksë	98.0%
	Myslimanë	1.3%
	Të tjera	0.7%

Pas rënies së diktaturës në Greqi, ndërmjet teologëve dhe mësuesve të edukimit fetar, ka patur shumë diskutime mbi edukimin fetar në shkolla. Pavarësisht diskutimeve, teologjia ortodokse e identifikon veten si teologji liturgjike, pra, e shikon edukimin fetar si mbështetje për nxënësit në zhvillimin e orientimit jetësor. Duhet theksur se numri i të rinjve, që ndjekin kishën është shumë më i madh se në vendet e tjera europiane. Kjo është rezultat i traditave liturgjike që ekzistojnë prej shekujsh në familje dhe kongregacionet e shumta. Në Greqi, çdo ditë shkollë fillon me lutje. Në disa shkolla kjo kombinohet me këngë kishëtare.

Pavarësisht debateve politike dhe teorike, edukimi fetar i ka ruajtur pozitën në shkollën greke. Duhet theksuar se në Greqi nuk ka shkolla jo konfesionale. Edukimi fetar, në kushtetutën e re (1975), nuk përmendet drejtpërdrejt, por objektivat e edukimit, që janë përmendur në tekst, nuk mund të realizohen pa edukimin fetar. Për shembull, neni 16/2 shpall se qëllimi i edukimit të të gjithë grekëve duhet të jetë “edukimi moral, shpirtëror, njohës, profesional dhe fizik i të gjithë grekëve, zhvillimi i ndërgjegjes nacionale dhe fetare, si dhe edukimi i qytetarëve të lirë dhe të përgjegjshëm”. Objektivat fetare të edukimit, bazuar te kushtetuta, interpretohen si detyrim i shtetit për të organizuar dhe financuar edukimin fetar. Për pasojë, shteti është përgjegjës për edukimin fetar dhe për tekstet shkollë. Ai mund, por jo domosdoshmërisht, të konsultohet me kishën. Mësuesit e edukimit fetar caktohen nga shteti, pa një leje nga kisha. Mundësia për të zgjedhur këtë edukim u jepet vetëm nxënësve të feve të tjera ose fëmijëve nga familjet ateiste. Edukimi fetar është një lëndë e zakonshme shkollë. Në programet shkollë dhe në certifikatën e nxënësit, ajo përmendet e para dhe është domethënëse për testimet dhe vlerësimet. Aktualisht, edukimi fetar bëhet dy orë në javë nga klasa e parë në të gjashtë dhe nga viti i parë deri tek i treti në gjimnaz dhe nga viti i parë deri tek i dyti në lice. Në vitin e tretë të liceut jepet një orë në javë. Problemet e fesë trajtohen të lidhura me historinë lokale. Edukimi fetar është më i dobët në shkollat teknike dhe profesionale.

Që nga viti shkollor 2006 – 2007, edukimi fetar ka marrë një aspekt ndërfetar me qëllim që të përshkruajë objektivat e përgjithshme me shkollën moderne. Kjo qasje e re synon edhe një vështrim kritik ndaj çështjeve fetare dhe vlerave, shqyrtimi i rolit të krishtërimit për kulturën dhe historinë e Greqisë dhe të Europës, perceptimi i shprehjeve të ndryshme të fetarisë, zhvillimi i një mënyre të pavarur të menduarit, perceptimi se mesazhi i vërtetë i krishterë është transkulturore, transnacionale dhe eku-menike, pranimi i karakterit multi-kulturore dhe multi-fetar i shoqërisë dhe zhvillimin e dialogut. Këto objektiva të reja janë shoqëruar edhe me ndryshime në tekstet e edukimit fetar, në trajnimin e mësuesve dhe rolin e kishës në këtë proces, si dhe në mësimin fetar për minoritetin islamik në Thrakë.

¹⁶ Bazuar në studimin e Georg Tsakalidis, Religious Education in Greece, në *Religious Education in Europe*, iko, Norway, 2007, f. 89 – 96.

KREU III.

MËSIMI I FAKTIT FETAR NË SHKOLLËN LAIKE

Disa njerëz besojnë te Zoti; disa të tjerë janë ateistë, të tjerë janë agnostikë. Këto janë tri tipet e mëdha të zgjedhjeve shpirtërore. Kështu, problematika ndërmjet pushtetit temporal dhe jetës shpirtërore është më e gjerë se problematika e marrëdhënieve ndërmjet politikës dhe fesë. Konfuzioni i rendit temporal dhe atij shpirtëror mundet, në rastin e ekstremeve të teokracisë dhe fundamentalizmit, të prodhojë institucionalizimin e një skllavërie shumëformëshe të trupit nga shpirti. Nga kjo varësi lindi nevoja e laicitetit si realizim i lirisë shpirtërore dhe autonomisë së jetës temporale.

Edukimi në një shoqëri demokratike dhe pluraliste synon lulëzimin personal dhe social të çdo njeriu. Në këtë kontekst, vlerat fetare dhe morale formojnë një fushë mjaft të ndieshme, sepse ato kanë të bëjnë me besimet dhe kuptimin tonë për botën.

1. Kuptimi i laicitetit dhe fenomeni fetar.

Pyetja që shtrohet është: A është i pajtueshëm me karakterin laik të shumë institucioneve publike, me neutralitetin politik ose me një laicizëm të fortë të edukimit në përgjithësi marrja në konsideratë e dimensionit fetar në edukimin ndërkulturor? Dihet se demokracitë, në shkallë dhe mënyra të ndryshme, janë shoqëri laike. Megjithatë, ky pohim kërkon disa shpjegime. Kështu, laiciteti à la française është një mënyrë e veçantë për të rregulluar marrëdhëniet ndërmjet kishës dhe shtetit, por këto parime politike dhe juridike gjenden edhe në forma e në kontekste të tjera demokratike. Nuk ekziston një “laicitet i kulluar”, dhe, madje, një shoqëri krejtësisht laike nuk do të ishte e dëshirueshme. Duke marrë parasysh kompleksitetin e shoqërive moderne, siç i pamë edhe në modelet e mësipërme në kontekstin e marrëdhënieve ndërmjet kishës dhe shtetit, të përpunuara nga traditat kombëtare, instancat politike dhe juridike duhet të përpunuar një qëndrim progresist kundrejt feve, pasi edhe ato vetë janë në evolucion. Përshtatja ndaj pluralizmit supozon që shoqëritë demokratike të jenë të afta për të kombinuar karakterin e tyre kombëtar, të përcaktuar nga kultura dhe historia, me një konceptim qytetar dhe plurietik të vetë këtij realiteti pluralist. Neutraliteti politik nuk nënkupton që shteti duhet ta injorojë faktin se qytetarët, shoqërisht dhe politikisht, veprojnë sipas besimeve të tyre. Për më tepër, shteti duhet të jetë gardian në ruajtjen e lirisë së ndërgjegjes dhe të fesë së qytetarëve të vet, duke mos privilegjuar këtë ose atë grup fetar.

Laiciteti nuk duhet parë si një kërcënim për fenë dhe feja nuk duhet parë si një kërcënim për laicitetin. Megjithatë mbetet rreziku që dimensionit fetar i edukimit ndërkulturor të prekë ndjeshmërinë e besimtarëve dhe jo besimtarëve; të parët, nga frika se bindjet e tyre mund të banalizohen dhe relativizohen, të dytët, nga frika e një lloj proselitizmi të veshur me petka të reja, ose nga një shfrytëzim i besimit njerëzor. Këtu, duhet shtuar edhe fakti se në shumë vende, dimensionit fetar, tradicionalisht, konsiderohet si i lidhur vetëm me sferën private (familja, bashkësia fetare ose mësimi fetar në shkollat konfesionale).

Megjithatë, cilado qoftë forma që merr sistemi laik ose shteti i së drejtës në një kontekst kombëtar të dhënë, neutraliteti politik duhet të përpunojë mënyra dhe mjete për të integruar larminë, respektimin e traditave dhe dialogun ndërkulturor në përputhje dhe realizim të të drejtave themelore të sejcilit. Kjo fuqizon aftësinë tonë për të jetuar së bashku. Pra, shoqëritë laike duhet të ofrojnë një kuadër, që lejon pranimin e laicitetit në një shoqëri qytetarësh të barabartë. Ky pranim është një kusht *sine qua non* në qoftë se aktorët publikë duan të përcaktojnë norma të përbashkëta në një kontekst pluralist. Këto norma të përbashkëta nuk mund të përcaktohen njëherë e përgjithmonë. Ato procedojnë përmes një ndërveprimi dhe dialogu në një kontekst multikulturor. Prandaj, edukimi luan një rol thelbësor në mirëkuptimin ndërkulturor, në favorizimin e bashkëzistencës harmonioze dhe të tolerancës.

2. Pritshmëritë, rezistencat dhe kuptimi i shtrëngesave.

Përse duhen studiuar fetë në shkollë?

Për t'i dhënë përgjigje kësaj pyetje, duhet ndalur shkurtimisht në argumentet kryesore pro dhe kundër. Katër argumente po parashtrihen në favor të studimit të fesë në shkollë, që mund t'i përmbledhim si më poshtë:

- Argumente, që rrjedhin nga natyra e fesë ;
- Argumente, që rrjedhin nga “çështjet e fundme”;
- Argumente, që rrjedhin nga analiza e shoqërisë botërore;
- Argumente, që rrjedhin nga karakteri pluralist i shoqërisë.

Ndërsa kritika përmbledhet në katër grupe argumentesh:

- Argumenti filozofik,
- Argumente teologjike,
- Argumenti linguistik,
- Argumenti praktik.

Argumentet në favor të studimit të feve në shkollë bazohen në konceptimin se edukimi buron nga mënyra se si shikohet marrëdhënia e individit me shoqërinë. Në qoftë se kjo marrëdhënie shikohet nga pikëpamja e shoqërisë, insistohet në funksionet e integritetit të procesit edukativ. Të përgatitet nxënësi për të zënë vendin e vet në shoqëri duke i transmetuar atij trashëgiminë sociale dhe kulturore të shoqërisë, ku ai ka lindur. Në qoftë se këtë marrëdhënie e shikojmë nga ana e individit, arrijmë në dy konceptime të ndryshme; i pari që nuk e merr shoqërinë në konsideratë dhe që e shikon fëmijën si subjekt, që zotëron në vetvete farën e personalitetit të vet dhe ku roli i edukatorit është që të ndihmijë këtë farë që të zhvillohet; i dyti, që e shikon shoqërinë si kundërshtar në zhvillimin e individit. Në këtë optikë, edukimi bëhet një aktivitet, që synon të çlirojë individin nga shtypja e shoqërisë. Tensioni ndërmjet integritetit shoqëror dhe zhvillimit personal nuk është pa ndikim në përcaktimin që i jepet mësimi fetar në shkollë, si dhe qëndrimin që duhet mbajtur ndaj kësaj lënde shkollore.

Ata që e konsiderojnë shkollën, në terma profesionalë, si përgatitje për punë, e quajnë të padobishëm mësimin fetar dhe si të përshtatshëm vetëm për ata që do t'i kushtohen rrugës fetare. Ata që e konsiderojnë shkollën si mësim i disa roleve shoqërore, e konsiderojnë mësimin fetar si faktor që nxënësi të vihet në kontakt me kërkesat morale të shoqërisë dhe që të mësojë ta rregullojë sjelljen e tij në funksion të këtyre kërkesave. Së fundi, ata që e konsiderojnë mësimin e fesë si diçka që duhet t'i transmetojë nxënësit trashëgiminë kulturore të shoqërisë ku ka lindur, përdorin dy tipe argumentesh në favor të mësimi të fesë. Për disa, mësimi i fesë është i domosdoshëm që nxënësi të ndërgjegjësohet për rolin e rëndësishëm që luajnë besimet fetare në zhvillimin e kulturës kombëtare. Për të tjerë, nxënësi nuk duhet të kënaqet me një ndërgjegjësim të tillë, por vetë ai duhet t'i përshtasë besimet fetare, ndryshe mbijetesa e kulturës kombëtare do të jetë problematike. Për më tepër, nxënësi duhet ta pranojë të vërtetën e mesazhit të krishterë, në qoftë se do t'i gjejë një kuptim jetës së tij.

Por ka disa problem:

Së pari, në një shoqëri multi kulturore është e vështirë të dihet se cila kulturë dhe cili mesazh duhet mësuar.

Së dyti, e vërteta e mesazhit të bashkësive të ndryshme të besimtarëve nuk ka të njëjtin status epistemologjik dhe nuk u nënshtrohet rregullave të njëjta të verifikimit, si ato të lëndëve të tjera, që mësohen në shkollë. Këto janë çështjet që dalin nga një konceptim edukimi, që privilegjon integritetin shoqëror. Edhe qasja që insiston në zhvillimin personal të atij që edukohet ka ngjallur diskutime pasi mund të çojë në reaksione brenda shoqërisë, për shkak të theksimit të subjektivitetit individual, që mund të shpjerë në një kornizim të rrugës edukative të të rinjve.

Por ka edhe një konception, që nuk absolutizon as shoqërinë dhe as individin. Sipas këtij koncepti, që quhet demokratik, edukimi duhet ta ndihmojë çdo individ, që të kuptojë shoqërinë dhe trashëgiminë e saj kulturore, duke ia nënshtruar shoqërinë një gjykimi kritik për të ndihmuar në lindjen e një shoqërie më të mirë, duke ndryshuar strukturat dhe institucionet, që nuk u përshtaten kushteve të reja. Në këtë kontekst, edukimi fetar konsiderohet si edukim specifik, pasi ka një strukturë epistemologjike të veçantë. Kështu, studimi i fesë në shkollë mund të justifikohet nga dy argumente që rrjedhin nga natyra e fesë;

a) ekziston një fushë unike e eksperiencës njerëzore që quhet fe ose një mënyrë e veçantë për të gjetur kuptimin e jetës që është fetare,

b) për të qartësuar se çfarë nënkupton feja, duhen shqyrtuar disa fenomene që i përkasin fetarisë. Të gjithë autorët në favor të këtij argumenti bazohen në parimin se dukimi i një personi nuk është i plotë në qoftë se ai nuk hyn në tërësinë e eksperiencës njerëzore, që përfshin dhe eksperiencën fetare të njeriut. Me fjalë të tjera, edukimi fetar nuk lidhet vetëm e vetëm me pajtimin ose mospajtimin e ringjalljes së Jezusit (pasi ky diskutim ka karakterizuar vendet perëndimore), por përmes kuptimit se çfarë nënkupton, në planin fetar, fakti i ringjalljes së Jezusit. Edukimi nuk ka të bëjë me besimin ose mosbesimin, por me bazat e besimit ose mosbesimit. Kjo do të thotë që për të qenë vetvetja, edukimi duhet të jetë kritik në raport me përmbajtjen me qëllim që të shmanget indoktrinimi. Ekziston një papajtueshmëri ndërmjet edukimit dhe çdo forme ndikimi të një autoriteti të jashtëm, që këkon të përjetësojë vetveten dhe t'i mbajë njerëzit në një gjendje varësie.

Në argumentin, që lidhet me “çështjet e fundme”, problemi nuk ka të bëjë me bagazhin e dijeve që lidhen me fenë, por më shumë me disa çështje çelës, që prekin jetën e çdo njeriu. Fetë duhen parë përmes shqyrtimit të “çështjeve të fundme”, sepse këto çështje bëjnë të mundur të shikohen të dhënat fetare të lidhura me jetën e nxënësit. Termi “çështje të fundme” duhet dalluar nga çështje të tilla si “A do ta prekë pagën time inflacioni?”, ose “A do të kem punë vitin tjetër?”. Ato kanë të bëjnë me pyetje si “Kush jam unë?”, “A jam unë i lirë?”, “Përse ka kaq vuajtje?”, “Kush është i afërmi im?”, “A është vdekja fundi i gjithëçkaje?”.

Të gjitha fetë i kanë shtruar këto çështje dhe, nga përgjigjet që kanë dhënë, kanë nxitur shkrimin e faqeve më interesante të literaturës fetare. Këto pyetje shqetësojnë ende të rinjtë dhe i shtyn që të studiojnë fetë. Ky bagazh dijes mbi fenë nuk synon vetëm informimin, por stimulimin e nxënësve në kërkimin personal të një filozofie ose teologjie, që i jep kuptim jetës. Kjo është një qasje ekzistenciale, që vë në qendër fëmijën. Megjithatë, edukimi fetar nuk ka monopolin e shqyrtimit të këtyre çështjeve, pasi përmbajtja e edukimit fetar është feja dhe jo tërësia e çështjeve që lidhen me kuptimin e jetës. Përgjigjet që japin fetë për këto çështje duhen parë në raport me ato që japin shkencat, artet dhe shkencat humane.

Grupi i tretë i argumenteve lidhet me shoqërinë dhe marrëdhëniet ndërkombëtare, në kuptimin se për të promovuar të kuptuarit ndërkombëtar është e domosdoshme që të kemi dije mbi kulturat e ndryshme nga tonat, gjë që supozon edhe studimin e feve. Kjo bëhet akoma më imperative edhe nga revolucioni teknologjik. Për shembull, si mund të kuptohet 11 Shtatori 2001 pa njohur vahabizmin dhe variantet e ndryshme kuranike? Si mund të kuptohen ngjarejt në ish Jugosllavi pa njohur ndarjet konfesionale në zonën ballkanike? Si mund të kuptohet muzika xhaz dhe pastori Martin Luter King pa folur për protestantizmin dhe Biblën? Historia e feve nuk është një përmbledhje kujtimesh të fëmënisë së njerëzimit.

Kundërshtimet ndaj mësimi fetar përqendrohen në vështirësitë praktike, që rrjedhin nga niveli i përgatitjes së mësuesve dhe mangësia e materialit didaktik. Përveç këtij aspekti praktik, disa filozofë të fesë theksojnë idenë se një fe mund të kuptohet vetëm “së brendshmi”, në kuptimin se një besimtar mund të kuptojë vetëm fenë e tij, ndërkohë që jo besimtari ka për fenë perceptime të përfuara nga sociologu dhe historiani.

Argument tjetër kundërshtues thotë se, që një profesor të flasë për fetë jo vetëm që duhet t'i njohë në thellësi, por të njohë edhe gjuhën si shprehet një fe e caktuar. Kjo duhet për të kuptuar problemet e

përkthimit, për të kuptuar më mirë konceptet themelore, të cilat shpesh janë të vështira për t'u kuptuar, për të qënë në gjendje që të komunikojnë me besimtarët, që i përkasin një tradite të caktuar dhe për të patur akses në dokumente, që ende nuk janë përkthyer.

Frika nga ana e laikëve dhe mendjeve të lira është se përmes edukimit fetar në shkollë mos biem në katekizëm. Kësaj frike i ka dhënë një përgjigje Régis Debray në raportin që përgatiti për ministrin e edukimit nacional të Francës.

1. Askush nuk duhet të ngatërrojë katekizmin dhe informacionin, pohimet e besimit me ato që ofron dija, dëshminë nga llogaritjet, epistemologjinë e Revelacionit me atë të arsyes, raportin e së shenjtës me kujtesën, që synon besimin me raportin analitik që synon dijen. Mësimi fetar, sado i argumentuar, presupozon autoritetin e një fjale të zbuluar të pakrahasueshëm me diçka tjetër, dija supozon një qasje përshkruese, faktuale dhe nocionesh të feve në pluralitetin e tyre, nga Lindja e Largët në Perëndim dhe pa privilegjuar njerën apo tjetrën. Republika nuk duhet të bëhet arbitër ndërmjet besimeve dhe barazia në parim ndërmjet besimtarëve, ateistëve dhe agnostikëve vlen *a priori* edhe për besimet.
2. Për sa i takon kërkimit të kuptimeve rreth anktheve metafizike të qenies njerëzore ose për lidhjen e individit me kohën, kozmosin dhe njerëzit e tjerë, fetë nuk kanë *a priori* eskuzivitetin dhe prioritetin. Edhe përgjigjet, që na vijnë nga filozofia, shkencat, arti ndaj çështjeve që shtrohen rreth vdekjes, origjinës dhe finalitetit të universit kontribuojnë plotësisht në formimin e kuptimeve. Por shkolla, përmes mësimi të filozofisë, duhet ta zgjerojë inteligjencën reflektive dhe kritike, pasi si mund ta kuptojmë zhvillimin e qytetërimeve pa marrë parasysh gjurmët që kanë lënë fetë e mëdha?
3. Në jetën e përditëshme gëlojnë botime dhe sharlatanë, që hiqen se kanë kontakt me Perëndinë, duke përhapur një valë ezoterizmi dhe irracionalizmi, që nxit pasionet e njerëzve, sidomos të të rinjve. Por edhe fundamentalistët nuk mungojnë t'i indoktrinojnë të rinjtë, të cilët nuk janë të qartësuar për tekstet, që ata referojnë. Është provuar se një njohje objektive dhe e qartë e teksteve të shenjta, si dhe të traditave të tyre, bën që shumë të rinj integristë ta shkundin tutelën e autoritetit fanatik dhe, shpesh, jo kompetent. Qasja e dijetarit dhe qasja e besimtarit nuk i bëjnë konkurrencë njeri tjetrit. Prova është se të dyja mund të ekzistojnë te disa persona. Optika e dijes fillon duke bërë një ndarje ndërmjet fetarisë, si objekt të kulturës dhe fetarit, që ka si objekt kultin. Laiciteti ka të bëjë me atë që është e përbashkët për të gjithë, domethënë gjurmët e dukshme dhe të prekëshme të besimeve të ndryshme kolektive mbi botën, që njerëzit kanë sipas përkatësive, por pa i përzier.
4. Deontologjia e mësimdhënies nënvizon se bindjet personale të mësuesit nuk duhet të ndikojnë nxënësin. Të japësh mësim për të njohur një realitet ose një doktrinë është diçka, të promovosh një normë ose një ideal është diçka tjetër. Mësuesit e kualifikuar i dinë mirë këto gjëra, që lidhen me artin e mësimdhënies. Në këtë kontekst, një didaktikë mbi shkencën për fetë duhet parë si parakusht para se të bëhet një hap konkret në shkollë, pasi vërtet fetë kanë një histori, por nuk janë vetëm histori dhe, aq më pak, statistikë. Të flasësh për kontekstin historik pa spiritualitetin që e gjallëron një fe, mbart rrezikun e një mësimi të thatë, pa jetë. Nga ana tjetër, të flasësh për mençurinë pa kontekstin social që e ka prodhuar, ka rrezik të shkohet drejt mistifikimit. Duhet informuar mbi faktet për të përpunuar kuptime.

Tek e fundit, parimi i laicitetit vendos lirinë e ndërgjegjes në plan të parë dhe është më i gjerë se sa liria e fesë që përdorin disa vende. Në këtë kuptim, laiciteti nuk është një opsion shpirtëror si të tjerët, por ai bën të mundur bashkekzistencën, pasi ajo që është e përbashkët nga e drejta për të gjithë njerëzit duhet të qëndrojë më lart se ajo që i ndan në fakt. Përmes kësaj dijeje për fetë mund të përballohet edhe fenomeni i fundamentalizmit, çështje që do të kërkonte një trajtim të veçantë.

3. Përfundime.

Shkolla, si një institucion në shërbim të kërkesave të ndryshme që i bëhen asaj nga shoqëria civile, përballlet me nevojën e reformave, që duhen bërë në përputhje me kërkesat e një shoqërie pluraliste

dhe në përputhje me konventat europiane, që synojnë mosdiskriminimin e të gjithë individëve pa varësisht ideve dhe besimeve të tyre. Përvoja e deritanishme europiane që parashtruan deshmon për një evolucion të mësimin fetar edhe vetë brenda kurseve profesionale. Ky mësim ekziston, por është zhvilluar në ndikimin e dy faktorëve; njeri është sociologjik, në kuptimin se pluralizmi fetar dhe filozofik i shoqërive europiane i detyron që të përfshijnë në kurrikulat shkollore më shumë alternativa fetare dhe jo fetare dhe, së dyti, një faktor ligjor, përmes rëndësisë së parimit të mosdiskriminimit mbi baza filozofike dhe fetare bazuar në aktet ndërkombëtare dhe sidomos në Konventën Europiane të Drejtave të Njeriut. Në këtë kontekst do të theksoja disa parime për edukimin fetar nga dokumentet ndërkombëtare të përmbledhura në “Parimet drejtuese të Toledos mbi mësimin mbi fetë dhe besimet në shkollat publike”, përgatitur nga këshilli konsultativ i ekspertëve të ODHIR mbi lirinë e fesë dhe besimit.

Disa nga konkluzionet dhe rekomandimet mund t’i paraqesim si më poshtë:

1. Dija rreth feve dhe besimeve mund të përfordojë vlerësimin mbi rëndësinë e respektimit të të drejtave të çdo njeriu për lirinë e fesë ose besimit; mund të nxisë qyterarinë demokratike dhe të promovojë kuptimin e larmisë sociale dhe, në të njëjtën kohë, të forcojë kohezionin social.
2. Dija rreth feve dhe besimeve përmban një potencial për të reduktuar konfliktet, që bazohen në mungesën e kuptimit të besimeve të tjera dhe inkurajojnë respektimin e të drejtave të tyre.
3. Dija mbi fetë dhe besimet është pjesë e rëndësishme e edukimit cilësor, pasi kërkon që të kuptohet më mirë historia, letërsia dhe arti dhe mund të ndihmojë në zgjerimin e horizonteve kulturore dhe thellimin në studimin e kompleksitetit të të kaluarës dhe të së tashmes.
4. Mësimi rreth feve dhe besimeve bëhet efektiv, kur kombinohet me përpjekjet për të ngulitur respektin për të drejtat e tjetrit edhe kur ka mospërputhje rreth feve dhe besimeve. E drejta për lirinë e fesë ose besimit është një e drejtë universale dhe përmban dhe detyrimin për të mbrojtur të drejtat e të tjerëve, përfshirë respektin për dinjitetin e të gjitha qenieve njerëzore.
5. Një besim fetar (ose jo-fetar) i një individi nuk përbën një arsye të mjaftueshme për ta përjashtuar këtë person nga mësimi rreth feve dhe besimeve. Konsideratat më të rëndësishme në lidhje me këtë lidhen me ekspertizën profesionale, si dhe me qëndrimet bazike kundrejt të drejtave të njeriut në përgjithësi dhe, në veçanti me lirinë e fesë ose të besimit.
6. Përshtatja e arsyeshme e politikave ndaj nevojave fetare mund të kërkohej për të shmangur shkeljen e të drejtave për lirinë e fesë ose besimit. Edhe kur nuk kërkohej në mënyrë strikte si çështje ligjore, kjo përshtatje i kontribuon krijimit të një klime toleranceje dhe respektit reciprok.
7. Edhe kur ka kurse të detyrueshme rreth feve dhe besimeve, ato duhet të jenë mjaftueshëm neutrale dhe objektive dhe askujt që merr pjesë në këto kurse nuk duhet t’i shkelet e drejta e fesë dhe besimit.

OSBE, në përputhje me përfundimet e parashtruara më sipër, ka përpunuar disa rekomandime për shtetet anëtarë. Në radhë të parë, OSBE rekomandon njohjen e parimeve të Toledos midis mësuesve, stafeve administrative të shkollave, shoqatave të studentëve, organizatave të prindërve, vendimarrësve për politikën edukative dhe të gjithë palëve, që janë të interesuar për mësimin rreth feve dhe besimeve dhe këto parime duhet të jenë bazë në zbatimin dhe zhvillimin e një mësimi të tillë. Prandaj edhe në Shqipëri duhen përkthyer dhe përhapur këto parime drejtuese me qëllim që të shmangen zgjidhjet e nxituara dhe burokratike, siç ishte, së fundmi, një udhërrëfyes i shpërndarë nga këshilltari i ministres së arsimit dhe sporteve se si të bëhet mësimi i fesë në shkollë.

Ndër rekomandimet e tjera të OSBE për shtetet palë janë:

1. Në zhvillimin dhe implementimin e këtyre programeve, të zbatohen standartet dhe rekomandimet relevante të organizatave ndërkombëtare, përfshirë OSBE, si dhe Rekomandimet 1202 (1993) mbi tolerancën fetare në një shoqëri demokratike, 1396 (1999) mbi fenë dhe demokracinë dhe 1720 (2005) mbi edukimin dhe fenë të Asamblesë Parlamentare të Këshillit të Europës.

2. Të vlerësohen kurrikulat ekzistuese që përdoren në shkollat publike, që kanë të bëjnë me mësimin rreth feve dhe besimeve me qëllim që të përcaktohet nëse ato promovojnë respektimin e të drejtës për lirinë e fesë dhe nëse janë të paanëshme, të balancuara, përfshirëse, në përputhje me moshën, të çliruara nga paragjykimet dhe që plotësojnë standartet profesionale.
3. Të vlerësojnë procesin, që shpie në zhvillimin e kurrikulës mbi mësimin rreth feve dhe besimeve për t'u siguruar se ky proces është i ndieshëm ndaj nevojave të bashkësive të ndryshme fetare dhe për t'u mundësuar të gjithë aktorëve të interesuar që t'u dëgjohet zëri i tyre.
4. Të shqyrtojnë se në ç'masë institucionet ekzistuese trajnuese të mësuesve janë në gjendje që të parashikojnë trajnime profesionale të domosdoshme rreth mësimin të feve dhe besimeve, në mënyrë që të promovojnë respektimin e të drejtëve të njeriut dhe, në veçanti, lirinë e fesë dhe të besimit.
5. Të përcaktojnë se në ç'masë institucionet trajnuese të mësuesve parashikojnë dije të mjaftueshme mbi çështjen e të drejtave të njeriut, kuptimit mbi lirinë e pikëpamjeve fetare dhe jo fetare në shoqëri, zotërimit të mirë të metodave mësimdhënëse të ndryshme, një qasjeje të kuptueshme mbi mënyrën se si jepet mësim feja dhe besimi në mënyrë për të qënë i paanëshëm dhe profesional dhe respektin për tjetrin.

Duke theksuar edhe rolin e shteteve palë në procesin e organizimit, të përzgjedhjes së autorëve, në cilësinë e teksteve, bazuar në rekomandimet e mësipërme dhe ndihmën e Këshillit Konsultativ për përpunimin dhe zhvillimin e kurrikulave, që lidhen me mësimin e fesë, OSBE ka përpunuar këto parime kyçe drejtuese të këtij procesi.

1. Mësimi rreth feve dhe besimeve duhet të jepet në mënyrë të tillë që të jetë i drejtë, i saktë dhe i bazuar në dije të sakta. Studentët duhet të mësojnë rreth feve dhe besimeve në një ambient që respekton të drejtat e njeriut, liritë themelore dhe vlerat qytetare.
2. Ata që japin mësim mbi fetë dhe besimet duhet të kenë një angazhim ndaj lirisë së fesë, që kontribuon në ambientin shkollor dhe praktikat, që nxisin mbrojtjen e të drejtave të të tjerëve në frymën e respektit reciprok dhe mirëkuptimin ndërmjet anëtarëve të komunitetit shkollor.
3. Mësimi rreth feve dhe besimeve është përgjegjësi e madhe e shkollës, por, në mënyrën se si ky mësim bëhet nuk duhen injoruar roli i familjeve dhe organizatave fetare në trasmetimin e vlerave fetare në gjeneratat suksesive.
4. Duhet bërë përpjekje për të krijuar trupa këshillimorë në nivele të ndryshme, që të mbajnë një qasje përfshirëse për të përfshirë aktorë të ndryshëm në përgatitjen dhe zbatimin e kurrikulës dhe në trajnimin e mësuesve.
5. Aty ku programi detyruet përfshin mësimin rreth feve dhe besimeve, por që nuk është mjaftueshëm objektiv, duhen bërë përpjekje për ta riparë atë, për ta bërë më të balancuar dhe të paanëshëm. Por aty, ku kjo nuk është e mundur ose nuk mund të bëhet menjëherë, njohja e të drejtave të vendosura mund të jetë një zgjidhje e kënaqëshme për prindërit dhe nxënësit, duke siguruar se rregullimet e vendosura strukturohen në një mënyrë sensitive dhe jo diskriminuese.
6. Ata që japin mësim mbi fetë dhe besimet duhet të jenë edukuar në mënyrë të përshtatshme për ta bërë këtë. Mësues të tillë kanë nevojë të kenë dije, qëndrime dhe aftësi për të dhënë mësim mbi fetë dhe besimet në një mënyrë të drejtë dhe të balancuar. Mësuesit kanë nevojë jo vetëm për kompetenca mbi çështjen, por edhe aftësi pedagogjike, kështu që ata mund të ndërveprojnë me studentët dhe t'i ndihmojnë ata që të ndërveprojnë me njeri tjetrin në mënyrë sensitive dhe në respekt të njeri tjetrit.
7. Përgatitja e kurrikulave, teksteve dhe materialeve edukative për mësimin mbi fetë dhe besimet duhet të marrin parasysh pikëpamjet fetare dhe jo fetare në mënyrë që të jenë përfshirës, të drejtë dhe që respektojnë idetë e të tjerëve. Kujdes i duhet kushtuar materialit të pasaktë dhe paragjykues, veçanërisht kur përforcon stereotipet negative.

8. Kurrikula duhet zhvilluar në përputhje me standarte profesionale të pranuar me qëllim që të sigurohet një qasje e balancuar në studimin e feve dhe besimeve. Zhvillimi dhe zbatimi i kurrikulës duhet, gjithashtu, që të përfshijë procedura të hapura dhe të drejta që u jep të gjitha palëve të interesuara mundësi të përshtatshme për të ofruar komente dhe këshilla.
9. Vetëm kurrikula cilësore në fushën e mësimin të feve dhe besimeve mund të kontribuojë në mënyrë efektive në qëllimet edukative të *Parimeve Drejtuese të Toledos* nëse mësuesit trajnohen profesionalisht për ta përdorur kurrikulën dhe për të marrë trajnime të vazhdueshme për të zhvilluar më tej dijet dhe kompetencat e tyre në lidhje me këtë çështje. Çdo përgatitje bazike e mësuesve duhet vendosur në një kuadër dhe zhvilluar në përputhje me parimet demokratike, të të drejtave të njeriut dhe të përfshijë një vështrim në larminë fetare në shoqëri.
10. Kurrikula, që fokusohet në mësimin e feve dhe besimeve, duhet t'i kushtojë vëmendje zhvillimeve historike dhe bashkëkohore që karakterizojnë fetë dhe besimet dhe të reflektojë çështjet globale dhe lokale. Ajo duhet të jetë e ndryshme ndaj shfaqjeve të ndryshme lokale, të pluralitetit fetar dhe shekullar, të pranishëm në shkollat dhe bashkësitë që u shërbejnë. Ndeshmëri të tilla do të ndihmojnë në trajtimin e çështjeve që lidhen me studentët, prindërit dhe aktorë të tjerë në edukim.

Meqënëse ky diskutim sapo është hapur në shoqërinë shqiptare, pas rënies së regjimit totalitar komunist, që e kishte ndaluar fenë me ligj, përvoja dhe parimet e mësipërme europiane në lidhje me mësimin e feve dhe besimeve në shkollë, duhet të përbëjnë kuadrin më të rëndësishëm parimor dhe konceptual për gjetjen e zgjidhjeve, që të ndikojnë në ruajtjen dhe përforcimin e tolerancës fetare dhe kohezionit social. Në këtë kontekst mund të jepen edhe disa rekomandime praktike:

1. Duhet të krijohet një grup pune me ekspertë të fushave të ndryshme, të cilët duhet të studiojnë se si paraqitet fakti fetar në lëndët humane, që zhvillohen në sistemin shkollor, si filozofia, sociologjia, historia, gjeografia, letërsia etj. Në të njëjtën kohë duhet studiuar edhe kuadri ligjor ekzistues, me qëllim që të shikohet mundësia e rregullimeve dhe përmirësimeve, në përputhje me aktet ndërkombëtare dhe kuadrin kushtetues ekzistues.
2. Duhet krijuar një institut, që të merret me trajnimin e mësuesve që do të merren me këtë subjekt. Për formimin e vazhdueshëm duhet menduar edhe një stazh kombëtar multidisiplinar. Ky stazh duhet zhvilluar në universitet. Në këtë kuadër mund të organizohen edhe universitete verore për kualifikimin e studentëve dhe mësuesve. Ky institut duhet të përpunojë edhe mjete pedagogjike të përshtatshme dhe të kontribuojë për një vlerësim sa më të mirë të botimeve ekzistuese dhe atyre që do të përgatiten në të ardhmen. Një kurs i posaçëm duhet të jetë “Filozofia e laicitetit dhe mësimi i faktit fetar”. Përbërja e këtij instituti duhet të jetë me ekspertë që vijnë nga disiplina të ndryshme si, filozofia, sociologjia, pedagogjia, historia, historia e artit, letërsia, gjuhësia, artet plastike dhe muzika, me qëllim që të përgatiten dhe botohen dosje dhe mjete pedagogjike që destinohen për nxënësit.
3. Pasi të përgatitet një raport nga grupi i ekspertëve, atëherë ai duhet t'i nënshtrohet një diskutimi të gjerë publik, me pjesëmarrjen e aktorëve të shoqërisë civile, bashkësive fetare dhe bashkësive të prindërve.

Në këtë mënyrë do të shmangen diletantizmat, nxitimet dhe zgjidhjet e gabuara, pasi ato kanë një ndikim shumë negativ në formimin e të menduarit kritik të nxënësve.

BIBLIOGRAFIA

1. Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse, Jean-Paul Willaime, *Religion and Education in Europe*, Waxmann, 2007.
2. Elza Kuyk, Roger Jensen, David Lankshaer, Elisabeth Löh Manna, Peter Schreiner, *Religious Education in Europe*, iko, ICCS, Oslo, Norway, 2007.
3. *Toledo Guiding Principles on teaching about Religion and Beliefs in Public Schools*, OSCE/ODHIR, 2007.
4. Fernand Oullet, *L'étude des religions dans les écoles*, EDSR, Canada, 1985.
5. *Diversité religieuse et éducation interculturelle: manuel à l'usage des écoles*, Council of Europe Publishing, 2007.
6. *The Religious dimension of intercultural education*, Council of Europe Publishing, 2004.
7. Cok Bakker & Karin Griffioen, *Religious dimension in intercultural education*, Duch University Press, 2001.
8. Régis Debray, *L'Enseignement du fait religieux dans l'école laïque*, Odile Jacob, Paris, 2002.
9. Jean Boussinesq, *La laïcité française*, Edition du Seuil, Paris, 1994.
10. Jean- Michel Ducomte, *La loi de 1905, Quand l'Etat se séparait des Eglises*, Les Essentiels Milan, 2005.
11. Henri Pena-Ruiz, *La laïcité*, Flammarion, 2003.
12. *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Descbook*, Martinus Nijhof Publishers, Netherland, 2004.
13. Hans Maier, *L'Eglise et la démocratie*, Criterion, Paris, 1992.
14. Giovanni Cimbalò, *Pluralizmi i besimit dhe komunitetet fetare në Shqipëri*, Naimi, Tiranë, 2013.
15. J. Swire: *ALBANIA the Rise of a Kingdom*, Arno Press & the New York Time, New York, 1971.
16. Sir Charles Eliot: *Turkey in Europe*, Edward Arnold, London, 1908
17. Alain Ducellier: "La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age", Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, Greece.
18. Jaques Bourcart : *Shqipëria dhe shqiptarët*, Dituria, Tiranë, 2004
19. At Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra I, Plejad*, Tiranë, 2005.
20. Gjergj Sinani, *The Religious Phenomenon in Albania*, European Journal For Church and State Research, V. 6, 1999, PEETERS, Belgium.
21. Gjergj Sinani, *Liria e ndërgjegjes, e mendimit dhe e fesë*, Fodacioni shqiptar i shoqërisë civile Tiranë 1998,
22. Gjergj Sinani, *Shoqëria civile*, Fodacioni shqiptar i shoqërisë civile, Tiranë, 1997.

